

FJERDE DEL

Højskolens
elever
1893-1953 i tal

Generel statistik

Indledende bemærkninger

I denne sidste del af bogen skal resultaterne af en statistisk bearbejdning af dataene for elevholdene fra årene 1893-1953 fremlægges.

For denne - lidt specielle - side af historieskrivningen er det så heldigt, at samtlige elevprotokoller fra 1893 til dato er bevaret, eftersom de til dette udgør selve det grundlæggende kildemateriale.

Efter fremlæggelsen af de forhold, som protokollerne giver mulighed for at undersøge, skal ligeledes resultaterne af nogle mere specielle statistiske undersøgelser, især vedrørende de bornholmske elever fra landbohjem, fremlægges.

Disse sidstnævnte er nogle undersøgelser, som har kunnet foretages på grund af nogle fordelagtige forhold her på Bornholm.

Som berørt andetsteds blev Bornholms Højskole på grund af afstanden til resten af landet i hovedsagen en lokal skole for øens egne unge, og med sit klart afgrænsede område giver det en række muligheder for at sætte de statistiske beregninger ind i sammenligninger med øens forhold i øvrigt. Det være sig med hensyn til befolkningen som helhed, erhvervsfordeling m.v. Som tidligere nævnt er Bornholm muligvis det eneste sted i landet, hvor en sådan lokalt afgrænset undersøgelse kan foretages.

Ifølge stoffets natur vil dette kapitel indeholde mange beregninger og skemaer med talopstillinger. Det vil derfor sikkert falde noget tungt at læse. I stedet for at tage det hele i ét stræk kan det derfor anbefales, at man tager det i småbidder.

Eftersom der undervejs i det ret omfattende registrerings- og optællingsarbejde har måttet træffes en del valg af fremgangsmåder og foretages forskellige skøn, finder jeg det her hensigtsmæssigt ind imellem at bruge en mere personlig form, ikke mindst, når disse ting skal forklares nærmere.

Hele optællings- og registreringsarbejdet er i øvrigt foretaget to - og for nogets vedkommende tre - gange, idet jeg, efter at det var lavet første gang, fik mulighed for at behandle det på et EDB-anlæg. Den bearbejdelse, som selve indtastningen på database

egentlig indebar, medførte, at en del fejl både i den første optælling og i angivelserne i protokollerne blev opdaget og korrigeret.

Formålet med analysen i sin helhed er først og fremmest at få et talmæssigt materiale til belysning af skolens funktion som højskole for det bornholmske lokalsamfund. Derfor drejer undersøgelsen sig især om de bornholmske elever, som, efter at vi har set på "de store linier" i tallene, vil blive skilt ud fra de elever, der kom fra andre dele af landet - "ovrefra", som vi siger her på øen - eller fra udlandet. De sidstnævnte vil i hovedsagen sige elever fra Sønderjylland (Slesvig) før 1920 og Sydslesvig efter dette år, nogle få fra de andre nordiske lande, samt en enkelt, hvis fader var direktør på Ny Hebriderne i Stillehavet. De to grupper vil derefter blive behandlet hver for sig.

Det gav nærmest sig selv, fra hvilket tidspunkt denne undersøgelse skulle begynde, nemlig fra skolens oprettelse i 1893. Det var derimod ikke nær så oplagt, hvor langt frem i tiden, den skulle føres. Fra første færd bestemte jeg mig til, ligesom med den almindelige historiske skildring, at lade undersøgelsen slutte med 1945, eftersom antallet af bornholmske elever som omtalt andetsteds nærmest styrtdykkede efter dette år, og at dens funktion som lokal højskole dermed reelt var slut.

Efter nærmere overvejelser endte det dog med, at jeg bestemte mig for 1953 som slutåret. Det skyldes dels, at der trods nedgangen i elevtallet endnu var ca. 50 unge mænd fra de gamle "højskolekredse", der var elever i disse år. Men dertil kom, at undersøgelsesperioden derved ville strække sig over nøjagtig 60 år, som meget bekvemt lod sig inddele i ensartede, mindre perioder - hvor i øvrigt skellet mellem to 30-års perioder falder sammen med, at Andreas Hansen afløstes af Frode Aagaard.

Disse to 30-års perioder vil blive en del anvendt i beregningerne. Det skyldes især, at de egentlig repræsenterer to generationer. I en del andre tilfælde vil perioden blive opdelt i seks 10-års perioder.

Som vi har set af den foregående skildring, fulgtes der på Bornholms Højskole i det meste af den 60-årige periode det almindelige højskolemønster med 5

måneders vinterkursus for unge mænd fra november til marts og 3 måneders sommerkursus for unge piger i maj, juni og juli.

I vinteren 1941-42 og igen fra 1947 ændrede man vinterskolen, idet der blev indført fællesskole for både unge mænd og unge piger. På disse vinterskoler var der i alt 16 piger, 6 fra Bornholm og 10 ovrefra. Disse piger er lidt vanskelige at håndtere i de forenkede kategorier, som er nødvendige til en statistisk bearbejdning, men så vidt muligt er der taget hensyn til dem.

Fra 1943 ændrede man også sommerskolen, idet den blev forøget til 4 måneder, men det er der ikke taget hensyn til i beregningerne.

I undersøgelsen er alle elever, som angives at have været på skolen i 1 måned og derover, talt med. Nogle ganske få, som angives at have været der kortere tid, er udeladt.

Som vi har set, var der i skolens første år under N. P. Jensen foruden højskolekursus også en lille børneskole og et såkaldt udvidet kursus. Eleverne på de sidstnævnte optræder også i den ældste protokol, og ca. halvdelen af dem optræder både som højskoleelever og som elever på det udvidede kursus. Her er de imidlertid kun talt med i det omfang, de optræder som højskoleelever.

Som vi også har set, var der under adskillige vinterkurser fra 1929 og fremefter kursus for kontrolassistenter. I en hel del tilfælde - formentlig de fleste - er disse elever også indført i protokollerne, og i nogle tilfælde kan de kun skelnes fra de almindelige elever ved, at de angives kun at have været på skolen i én eller to måneder. Eftersom disse kurser, efter at de havde fundet deres form, fik et stærkt islæt af højskolefag, er disse elever også talt med. I forstander Lauridsens tid er de dog i nogle år ikke indført og har derfor ikke kunnet tælles med¹.

Generelt giver dataene i protokollerne mulighed for analyse af tre forhold: 1) hvor eleverne kom fra, 2) hvilket erhvervsmiljø, de kom fra, dvs. faderens erhverv, og 3) hvor gamle de var som elever.

Umiddelbart kan disse spørgsmål virke ret uinteressante, eftersom de fleste med lidt kendskab til Bornholms Højskoles historie ved, at de fleste inden for det pågældende tidsrum kom her fra Bornholm, at de fleste af disse kom fra landbohjem, og at ligeledes hovedparten var 18-20 år gamle.

I store træk viser disse ting sig da også at holde stik, men det forhindrer ikke, at der i mange detaljer gemmer sig en del "overraskelser", som kaster et mere nuanceret lys over et og andet.

I et vist omfang giver en af elevprotokollerne også mulighed for en analyse af elevbetaling og understøttelse. Det skal vi derfor også se nærmere på.

Dertil kommer så de nævnte mere specielle analyser af eleverne fra landbohjem, som andet kildemateriale har muliggjort.

For ikke at "overlæsse" skildringen med tabeller og skemaer, er nogle enkelte af disse lagt hen til et bilagsafsnit efter selve redegørelsen. Der vil blive henvist til dem på de relevante steder.

Tallene i generelle træk

I den pågældende 60-årige periode 1893-1953 besøgte Bornholms Højskole af følgende antal elever:

Alt i alt	2860
heraf på vinterskolerne	1515
og på sommerskolerne	1345

Af det samlede antal elever var der:

fra Bornholm i alt	2384
og ovrefra samt fra udlandet.....	476

På vinter- og sommerskolerne var fordelingen således:

Bornholm	ovrefra og udland
vinterskolerne	1341
sommerskolerne	1043

Af det samlede antal elever gennemførtes kurserne fuldt ud af i alt.....1319 mænd og 1309 piger og delvis af i alt196 mænd og 36 piger

Af de i alt 2860 højskoleelever var der 41, der var elever mere end én gang; 38 var elever 2 gange, 2 var elever 3 gange og en enkelt hele 4 gange. Den sidstnævnte var Hans Markussen, som er udførligt omtalt i kapitel 11 om N. P. Jensens tid.

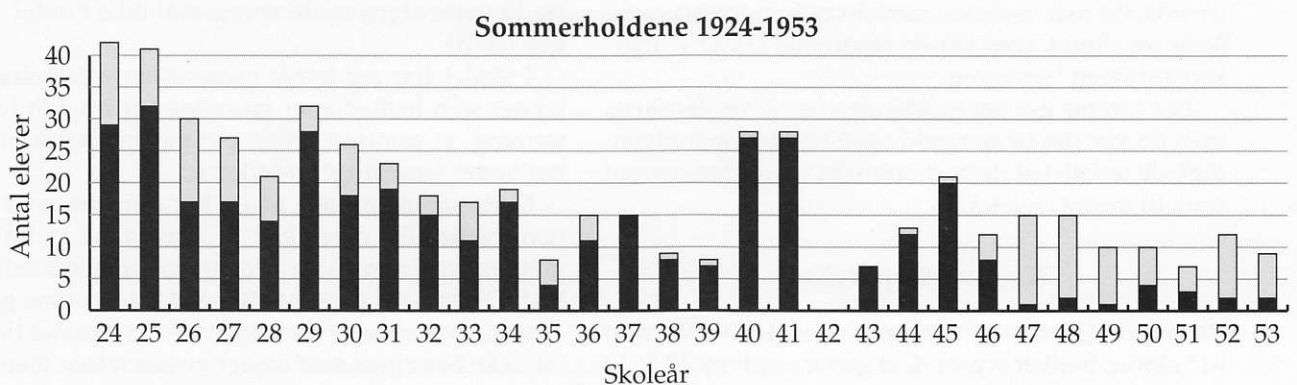
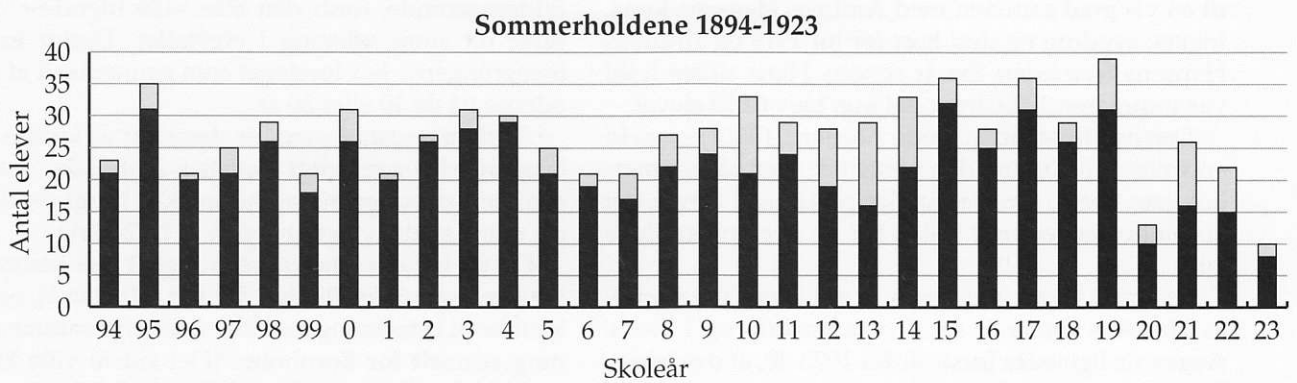
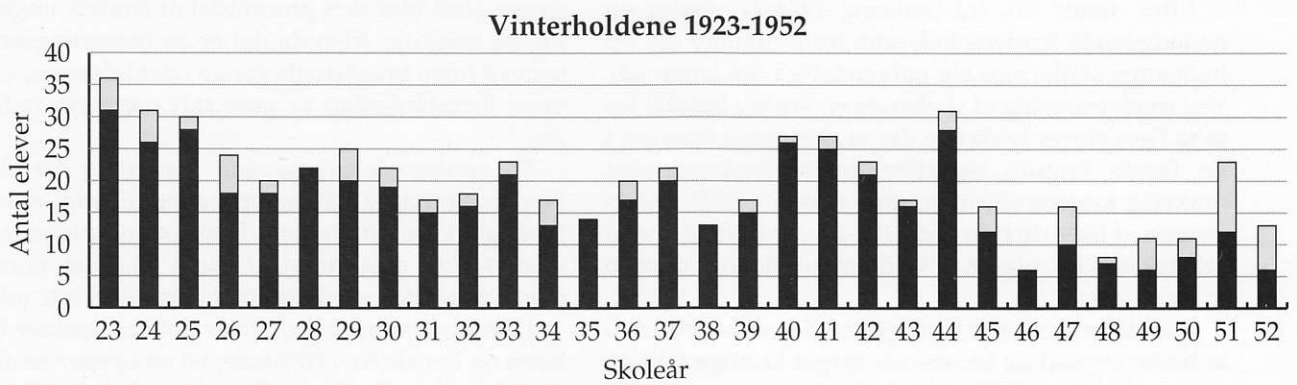
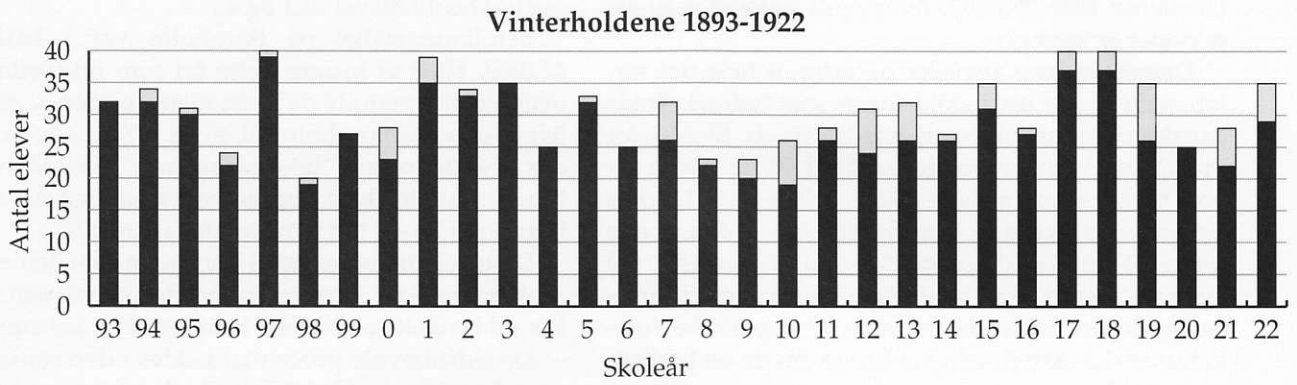
Disse "gangere" tæller i alt 45, og således bliver det konkrete antal personer, der optræder i protokollerne i alt 2815, heraf 2344 fra Bornholm og 471 ovrefra.

Til de generelle statistiske beregninger, som vi vil se på først, vil "gangere" blive talt med for hver gang de har været elever. Men til de mere specielle analyser senere, hvor det drejer sig om konkrete personer, vil de naturligvis hver især kun tælle for én person.

De forholdsvis mange mænd, der kun delvis fuldførte kurserne, er dels kontrolassistenterne, hvis kursus kun var på to måneder, men dels også nogle, som først kom til januar, hvor man i en del år, især i den tidligste tid, "fyldte op."

På næste side vil vi se på nogle søjlediagrammer, der viser de enkelte elevholds størrelse samt fordelingen mellem de bornholmske elever og eleverne ovrefra.

Elevtilslutningen på Bornholms Højskole 1893-1953



■ Bornholmske elever □ Elever „ovrefra“

Kommentarer til diagrammerne

De faktiske tal for de enkelte elevhold kan ses på tabellerne side 253-255, hvor også antallet i 10-års perioder er gjort op.

Diagrammerne afspejler naturligvis hele det forløb, som vi har set i skildringen som helhed. Trods ganske store udsving i elevtallet fra år til år - for mændenes vedkommende fra 20 til 40, og når vi ser bort fra de ekstremt lave tal for 1920 og 1923, noget lignende for pigerne -, så er det alligevel sådan, at den første 30-års periode og ca. 5 år ind i den næste, må betegnes som skolens relativt stabile og dermed rimeligt gode tid. Større ord, såsom glansperiode, forekommer det ikke rimeligt at bruge om de ret beskedne forhold.

Efter denne tid, fra omkring 1926-27, sætter en nedadgående tendens ind, som trods stadige op- og nedgange skulle vise sig uafvendelig i det lange løb. Ved modernisering af skolen og en kraftig indsats for at få flere elever lykkedes det at få et pænt opsving i de første krigsår, og efter forstanderskifte også omkring krigens slutning, men derefter faldt tilslutningen af især de bornholmske elever til meget små tal, specielt for pigernes vedkommende, der næsten forsvandt helt.

Om diagrammerne i øvrigt kan der være grund til at hæfte sig ved de førnævnte meget kraftige fald på sommerholdene 1920 og 1923. Det hænger formentlig til en vis grad sammen med Andreas Hansens kone, Ingers, sygdom og død kort før jul 1919 og Andreas Hansens fratræden fire år senere. Hans sidste hold var sommeren 1923, hvor det kun blev til 10 elever.

Den nye forstander, Frode Aagaard, fik til gengæld en vældig tilslutning den første tid, især på sommerholdene, der de første to år blev på 42 og 41 elever, det absolutte højdepunkt inden for de her omhandlede 60 år.

Af andre ting kan nævnes, at det især var i Andreas Hansens første år før 1. verdenskrig og i Frode Aagaards ligeledes første år fra 1923-30, at det lykkedes at få en del piger ovrefra som elever. Det hænger utvivlsomt nøje sammen med deres foredragsturnéer forår og efterår, som var en afgørende faktor i "mærkedføringen" dengang.

Det samme gør sig gældende efter 2. verdenskrig, men da var det til gengæld også tvingende nødvendigt, da antallet af de bornholmske elever som nævnt sank til meget små tal.

Højskolehyppighed

På vinterholdene var der i perioden 1893-1923 i alt 915 elever, hvilket svarer til et gennemsnit på 30,5. Af disse var 832 fra Bornholm og 83 ovrefra, gennemsnitligt henholdsvis 27,7 og 2,8.

På sommerholdene var der i den samme periode i alt 807 elever, som svarer til et gennemsnit på 26,9. Af dem var 665 bornholmere og 142 ovrefra, gennemsnitligt henholdsvis 22,2 og 4,7.

Befolkningstallet på Bornholm var i 1911 på 42.885². Hvis vi bruger dette tal som middeltal for ovennævnte periode på 30 år, så svarer de 832 mandlige elever fra Bornholm til, at ca. 7% af alle mænd, der i perioden var i "højskolealderen", blev elever på Bornholms Højskole. For de 665 kvindelige elever fra Bornholm bliver det tilsvarende tal knap 6%.

Dette gælder naturligvis Bornholm som helhed. Vi skal senere se på, hvordan tallene bliver, når øen stykkes ud i enkelte områder, i landsogne og købstæder.

De sidstnævnte procenttal kaldes i den statistiske sprogbrug for højskolehyppighed, og den er i princippet altså blot den procentdel af landets unge, der tog på højskole. Men da det er en beregningsenhed, som vil blive brugt nogle gange i det følgende, vil det være formålstjenligt at gøre lidt nærmere rede for den.

På landsbasis bruges som grundlag for denne beregning det til enhver tid værende antal af ugifte 20-årige i befolkningen. Højskolehyppigheden er således den procentdel af disse 20-årige, som det pågældende års samlede antal højskoleelever udgør³.

I denne sammenhæng, hvor det kun gælder Bornholm og Bornholms Højskole, vil en opgørelse af højskolehyppighed på grundlag af et enkelt år ikke være fyldestgørende, fordi den ikke ville tilgodese de til tider ret store udsving i elevtallet. Derfor er alle beregningerne her foretaget som gennemsnit af perioderne på de 10 eller 30 år.

Af denne grund - og for desuden at kunne gøre brug af let tilgængeligt statistisk materiale - har jeg som beregningsgrundlag heller ikke brugt de 20-årige, men i stedet valgt gruppen af 15-24-årige.

Derfor har det ikke været muligt at tage hensyn til, hvor mange af de 20-årige der var gift eller ej, og heller ikke til befolkningens aldersmæssige sammensætning specielt for Bornholm. (Det sidste ville kræve meget dybtgående studier af disse forhold, og det har jeg til dette afgrænsede spørgsmål ikke fundet umagen værd).

I stedet har jeg brugt alderssammensætningen i landet som helhed som grundlag ud fra den forudsætning, at sammensætningen på Bornholm næppe har været væsentligt anderledes.

Dette sammen med, at jeg her opererer med gennemsnitstal for en række år - for altså at udligne udsvingene i elevtal fra år til år - giver en vis usikkerhed. Derfor skal procenttallene, der af samme grund - med et par enkelte undtagelser - er afrundet til hele tal, ikke betragtes som nøjagtige størrelser, men snarere som forholdstal eller omtrentlige angivelser af størrelsesorden. Dette gælder for øvrigt for alle bereg-

ningerne i denne statistiske del. Dog er det i alle tilfælde tilstræbt at komme så tæt på den reelle virkelighed som muligt.

Ifølge statistisk materiale i diverse leksika udgjorde aldersgruppen af 15-24 årige i 1901 18,2% af befolkningen, i 1940 lige omkring 17%, for i 1951 at falde til 13,6%⁴. I det sidste tal slår de forholdsvis små årgange i 1930-erne igennem. Mændene ligger en smule højere end kvinderne, men denne forskel udlignes ved det næste alderstrin. Det hedder endvidere, at antallet af børn var større i landkommunerne end i hovedstaden og bykommunerne, og dermed har antallet af unge givetvis også været større. I denne sammenhæng ville dette tendere mod at trække højskolehyppigheden nedad for landsognene og dermed for landbrugserhvervet, mens det modsatte vil gøre sig gældende for byerne.

For ikke at gøre tingene unødigt komplicerede, når forholdene alligevel er behæftet med en vis usikkerhed, har jeg dog her valgt at sætte procenttallene for de 15-24 årige til 18 for perioden 1893-1923 og til 16 for perioden 1923-53. Det giver en tilpas enkelhed i beregningerne, og i denne sammenhæng finder jeg, det giver en acceptabel nøjagtighed.

For landet som helhed var det sådan, at det forholdsommæssige antal højskoleelever nåede et højdepunkt omkring 1905-06. Dette år var det samlede antal 6.689, hvilket gav en højskolehyppighed på 15%. I en lang række år fra 1875-90 havde hyppigheden ligget på 10-11%, hvorefter den steg jævnt til det nævnte tal. De absolutte tal steg derefter til et højdepunkt på 8.089 i 1919-20, men i procent var tallet nu kun 13. Derefter gjorde en svagt faldende tendens i begge talstørrelserne sig gældende.

I forhold til det nævnte højdepunkt i landsgennemsnittet, der falder nogenlunde midt i den her omhandlede første periode, forekommer tallene for Bornholms Højskole på ca. 6-7% (jvf. ovenfor) at ligge lavt.

Skal vi have det tilsvarende reelle tal for Bornholm frem, skal vi imidlertid tælle alle højskoleelever med, dvs. også dem, der tog på højskole andre steder. Hvor mange det drejer sig om, ved vi ikke - det ville kræve en ret omfattende efterforskning i rigsarkivet i København -, men i en speciel undersøgelse, som vi senere skal se på (se side 250), har vi dog et fingerpeg om, at procenttallet for denne periode skal øges med 40-50, hvilket ville give en højskolehyppighed for Bornholm på ca. 10%. Derved kommer vi nærmere landsgennemsnittet, men dog stadig noget under.

For tiden 1923-53 forekommer det irrelevant at beregne højskolehyppighed for perioden som helhed, idet tilslutningen som vist havde en jævnt faldende tendens. Her forekommer det mere rimeligt at angive den i 10-års perioder. For begge køn under ét ligger

den for tiden 1923-33 på ca. 5%, for 1933-43 på ca. 4% og for 1943-53 på ca. 2,5% (beregnet på grundlag af befolkningstallet 1930, 1940 og 1950).

I denne periode fik en nyoprettet højskole i øvrigt stor betydning for en bestemt kategori af bornholmere. Det var Luthersk Missionsforenings Højskole i Hillerød, som begyndte sin virksomhed sommeren 1923. I noget af perioden ser der ud til at have været lige så mange, eller endda flere, bornholmske elever på denne som på Bornholms Højskole.

Med den faldende tendens i elevtilslutningen fra sidst i 1920-erne deler Bornholms Højskole skæbne med en lang række andre højskoler. Fra det nævnte højdepunkt på 8.089 elever i 1919-20 gør en jævnt faldende tendens sig gældende så det samlede antal i 1940-41 var på 6.023, et fald på godt 2.000 eller 25%.

Nedgangen faldt imidlertid ikke jævnt på alle højskolerne⁵. Det gik især ud over mange af de små skoler, hvortil Bornholms Højskole jo hørte, men også en del af de store, gammelkendte skoler blev hårdt ramt, således Ollerup Folkehøjskole på Sydøen (ikke at forveksle med Ollerup Gymnastikhøjskole), som i 1920-erne havde haft op til omkring 170 elever, men i 1939-40 var sunket til kun at have ca. 40.

I denne periode blev der i øvrigt oprettet en del skoler med visse specialer eller faglige præg, først og fremmest nogle gymnastik- og sygeplejeskoler. (Senere kom andre slags til). Hvis de ikke var kommet, var den samlede nedgang formentlig blevet endnu større.

Hvor kom eleverne fra ?

Efter dette generelle udblik over tallene i deres helhed, vil vi gå over til detailundersøgelserne. Som tidligere omtalt giver protokollerne muligheder for at undersøge tre forhold:

- 1) hvor eleverne geografisk kom fra,
- 2) hvilket erhvervmiljø, de kom fra, og
- 3) hvilken alder, de havde under opholdet.

Spørgsmålene vil blive behandlet i den her nævnte rækkefølge, og som tidligere nævnt vil vi se på de bornholmske elever og eleverne ovenfra hver for sig.

De bornholmske elever

Det er en almindeligt kendt ting, at langt de fleste af eleverne kom fra landbohem, men kom de jævnt spredt fra alle landsogne? eller var der nogle af disse, der var mere højskoleprægede end andre?

Optællingerne skulle vise, at det i betydelig grad var det sidste, der var tilfældet.

De blotte elevtal har imidlertid ikke så stor interesse, idet såvel sognene som købstæderne er af ret for-

skellig størrelse. For at få et reelt billede af det må elevtallet fra de enkelte områder derfor ses i forhold til befolkningstallet, altså også her begrebet 'højskolehyppighed'.

Det hele fremgår af skemaet nedenfor, hvor vi igen opererer med de to 30-års perioder. For nemheds skyld er højskolehyppigheden for begge perioder her

beregnet ud fra befolkningstallet i 1921, da tallene dels foreligger let tilgængelige i Trap: DANMARK⁶, og dels fordi dette år ligger nogenlunde midt i hele perioden.

Som tidligere berørt giver denne metode en vis unøjagtighed, idet hverken befolkningstal eller elevtal er statistiske størrelser. Procentangivelserne skal der-

De bornholmske elever 1893-1953

Fordeling efter hjemsovn eller hjemby samt højskolehyppighed i forhold til befolkningstallet 1921

Sogn/by	Befolkn. 1921	1893-1923		1923-53	
		Antal elever	Højsk. hypp.	Antal elever	Højsk. hypp.
Åker	2706	196	13%	107	8%
Pedersker	1158	104	17%	65	12%
Vestermarie	2164	167	14%	99	10%
Nylars	1059	36	6%	54	11%
Knudsker	950	45	9%	24	5%
Nyker	1195	52	8%	21	4%
Klemensker	2507	114	8%	79	7%
Rutsker	1460	58	7%	25	4%
Olsker	1388	42	6%	23	3%
Rø	805	29	7%	12	3%
Østerlars	1619	121	14%	54	7%
Østermarie	2771	112	7%	64	5%
Ibsker	1699	60	7%	49	6%
Bodilsker	1382	87	12%	57	9%
Poulsker	1238	69	10%	41	7%
Landsogne i alt	24.101	1292	10%	774	7%
Åkirkeby	1496	70	9%	27	4%
Rønne	10.336	52	1%	45	1%
Hasle	1414	12	2%	9	1%
Allinge-Sandvig	2078	14	1%	4	0%
Gudhjem	835	3	1%	3	1%
Svaneke	1324	12	2%	12	2%
Nexø	2724	37	3%	11	1%
Købstæder i alt	20.207	200	2%	111	1%
Christiansø	117	1	2%	1	2%
Uoplyst		4		1	
Bornholm og Chr. Ø i alt	44.425	1497	6%	887	4%

for også her ses som forholdstal, som dog fortsat er tilstræbt at ligge så tæt på virkeligheden som muligt.

Kommentarer til skemaet

Vi ser først på kolonnerne for "den store højskoleetid" for Bornholms Højskole, perioden 1893-1923.

Det fremgår her tydeligt, at Pedersker sogn ligger absolut i top med 17%. Herefter følger Vestermarie og Østerlars med hver 14, og først på fjerdepladsen kommer skolens hjem sogn, Åker, med 13% tæt fulgt af Bodilsker med 12%. I bunden ligger Olsker og Nylars med hver 6%. Resten indtager mellempositioner fra 7 til 10%. For landsognene som helhed bliver det et gennemsnit på 10%.

Af købstæderne ligger Åkirkeby absolut i top med 9%, mens alle de andre har meget lavere tal. Gennemsnittet bliver her kun på 2%, og for Bornholm som helhed ligger det på 6%.

Ser vi derefter på perioden 1923-53, så præger de betydeligt lavere elevtal naturligvis billedet. I det store og hele tegner der sig dog nogenlunde det samme mønster i forholdet mellem procenttallene, blot på et lavere niveau. En tydelig afvigelse er dog Nylars, som her har 11% og dermed rykker op som et af de store "højskolesogne". Omvendt er det for Østerlars, der fra 14 glider ned til 7%. For Nyker, Olsker og Rø sker der også en halvering af procenttallene, og for landsognene som helhed synker procenten til 7.

For byerne kan iagttages den samme udvikling, og procenttallet for dem kommer nu helt ned på 1, mens det for Bornholm som helhed bliver 4.

Eftersom det førhen i hovedsagen var landboer, der befolkede højskolerne, er det ikke særligt overraskende, at der forholdsmæssigt var 5 gange så mange elever fra landsognene som fra byerne.

Nok så overraskende er derimod de ret betydelige afvigelser, der er mellem de forskellige dele af Bornholm. Ved at sammenholde tallene med et landkort vil det ses, at det er de sydlige og til dels østlige dele af øen - samt i den første periode Østerlars -, der har haft den tætteste tilknytning til højskolen. Derimod var nordspidsen med sognene Rutsker, Olsker og Rø samt Østermarie og Ibsker - og i første periode Nylars - væsentligt svagere repræsenteret. Den vestlige del med sognene Klemensker, Nyker og Knudsker indtager en mellemstilling.

Om årsagerne til disse forskelle kan der ikke gives noget klart og entydigt svar. Som påpeget i den foregående skildring, har det forhold, at der i området omkring Åkirkeby opstod en livskraftig grundtvigsk bevægelse, utvivlsomt været en væsentlig årsag til, at der kom flest elever fra denne egn.

Omvendt tyder et og andet på, at Indre Mission og forskellige andre kirkelige retninger, f.eks. pinseme-

nigheden, generelt stod stærkere på Nordbornholm, og unge fra disse kredse kom kun i meget begrænset omfang som elever på den grundtvigske Bornholms Højskole⁷.

At der i godt 20 år havde været en højskole i funktion i Østermarie, kan vi konstatere ikke havde sat sig varige spor for elevtilgangen til den nye højskole, mens det åbenbart forholder sig modsat med nabo-sognet Østerlars.

Hvor stor betydning disse og lignende forhold - også andre steder på øen - end har haft, så har de dog næppe været altafgørende. Der har utvivlsomt været flere andre faktorer, der har spillet ind. Så vidt det kan skønnes kom der ganske mange elever, der ikke havde noget tilknytningsforhold til de religiøse retninger. Den generelt større bevidsthed om gavnigheden af bedre oplysning, som langsomt har bredt sig, skal, når det gælder disse kredse, nok ikke underkendes, mange steder fremmet af fremskridtsvenlige lærere, som ved aftenskolevirksomhed o.lign. har været med til at gavne sagen.

Eleverne ovenfra

Efter således at have set nøjere på, hvor de bornholmske elever kom fra, vil vi nu se på, hvilke egne af landet, de andre elever kom fra. Vi vil se på, hvordan de fordeler sig på landets hoveddele, og til forskel fra bornholmerne bliver de fordelt i 10-års perioder og vinterhold og sommerhold hver for sig. Fordelingen fremgår af skemaerne på næste side.

Kolonnen for Sønderjylland (Slesvig) gælder indtil 1920 for hele området, der var under tysk herredømme. Efter 1920 gælder den det, der blev dansk igen, mens Sydslesvig så har sin egen kolonne.

Kommentarer til skemaerne

I det store og hele virker tallene jævnt spredt. Kun omkring et par steder er der en vis koncentration: Jylland, Sønderjylland og Sydslesvig i 2., 3. og 4. periode. Afstanden til Bornholm taget i betragtning kan de forholdsvise store tal her kun forklares af én ting, nemlig forstandernes tidligere nævnte foredragsrejser i forår og efterår. Særlig markant er antallet af piger i 4. periode. Det er netop dem, Frode Aagaard fik "hentet" herover. Alene på hans tre første sommerhold var der i alt 22 piger fra Jylland. Derimod ligger mændene langt lavere i tal. En vinter på Bornholm var nok heller ikke dengang særlig attraktiv.

Langt hovedparten af dem, der før 1920 kom fra Sønderjylland, kom fra den nordlige del, der som bekendt dette år blev dansk igen. Men som det ses, kom der efter genforeningen flere elever fra den del,

Eleverne „ovrefra“ I

Fordeling efter landsdele - vinterholdene, heraf 10 piger

10-år	København	Sjælland	Loll., Fals. Møn	Fyn med øer	Jylland	Sønd. jylland	Syd-slesvig	Nordisk land
93-02	1	6	1	1	6	2		
03-12	1	5	0	2	10	9		
13-22	3	7	1	3	5	13	5	1
23-32	2	2	2	1	14	1	10	
33-42	4	4	0	0	4	2	4	
43-52	10	3	1	2	14	4	6	1
I alt	21	27	5	9	53	31	25	2

Foruden dem, der er angivet på skemaet, var der den tidligere nævnte fra Ny Hebriderne i Stillehavet. Af de to fra de nordiske lande var den ene fra Island og den anden fra Sverige.

der forblev tysk. Det kan næsten også kun forklares med, at man efter genforeningen i langt højere grad har koncentreret sig om Sydslesvig på foredragsrejserne. Det var jo nu især dem, der havde behov for kontakt med det gamle land.

I perioden 1933-43 synker tallene, som vi før har set, til meget små størrelser, men for den sidste periode kan vi se, at de for pigernes vedkommende igen stiger kraftigt for Sydslesvig. Her er det helt klart Aksel Lauridsens indsats som foredragsholder, der slår igennem.

Hvilke erhvervsmiljøer kom eleverne fra?

Som det næste af de generelle forhold, som lader sig analysere efter elevprotokollerne, vil vi se på, hvordan eleverne fordeler sig efter hjemmets - i langt de fleste tilfælde faderens - erhverv.

De bornholmske elever

Med tallene fra fordelingen mellem landområderne og byerne i erindring og med det, vi i forvejen ved om dominansen af landboer, kunne en sådan inddeling synes ganske overflødig. Den vil da heller ikke bringe de store overraskelser i første omgang, men senere, hvor vi skal se på den nævnte grundigere analyse af landbohjemmene, vil tallene dog kunne fortælle ét og andet.

Først tallene i generelle træk.

Af de i alt 2384 bornholmske elever fra hele den 60-årige periode var 1890 - 79% - fra landbohjem og 483 - ca. 20% - var fra anden erhvervsbaggrund. For 11 er der ingen oplysninger.

I praksis kan det dog være vanskeligt at drage et skarpt skel mellem de to grupper, idet adskillige af de mindre landbrugere havde andre erhverv ved siden

Eleverne „ovrefra“ II

Fordeling efter landsdele - sommerholdene

10-år	København	Sjælland	Loll., Fals. Møn	Fyn med øer	Jylland	Sønd. jylland	Syd-slesvig	Nordisk land
94-03	0	12	1	2	7	1		3
04-13	5	10	6	4	13	21		
14-23	4	11	4	9	12	13	3	
24-33	3	5	1	4	42	9	13	
34-43	0	0	2	2	5	3	2	
44-53	8	1	2	10	22	6	17	3
I alt	20	39	16	31	101	53	35	6

På sommerholdene er én uoplyst. De tre fra de nordiske lande i første periode er alle fra Sverige, mens der i sidste periode er to fra Norge og én fra Sverige.

af landbruget, f.eks. er der en del forskellige håndværkere, møllere, nogle enkelte postbude eller ufaglærte arbejdsmænd.

Fordelt på de to 30-års perioder og i vinter- og sommerhold ser tallene således ud:

Vinterholdene	landbrug	andre erhverv
1893-1922.....	684.....	145
1923-52.....	406.....	103
I alt	1090.....	248

Sommerholdene

1894-1923.....	488	172
1924-53.....	312	63
I alt	800	235

For størstedelen af landboeleverne benævnes - ikke uventet - faderens erhverv som gårdejer. Det drejer sig om 1303 eller 69%, herunder nogle få, der benævnes proprietærer samt nogle enker efter gårdmænd. De resterende 587 eller 31% benævnes med fire betegnelser: boelsmand, parcellist, husmand eller avlsbruger; efterhånden dog kun de to sidstnævnte.

Efter de samme retningslinier som ved fordelingen i sogne og byer vil vi nu undersøge højskolehyppigheden inden for erhvervene, idet vi dog nøjes med de to her nævnte grupper: landbrug og andre erhverv, og ser på det for Bornholm under ét. Det sker på grundlag af erhvervstillinger fra 1911 og 1940⁸.

Fordelingen og procenttallene fremgår af skemaet nedenfor. (Tallene i parentes i rækken med Pens.m.v. er eleverne med hjemmets erhverv uoplyst).

Kommentarer til skemaet

I de absolutte tal for eleverne er der naturligvis ingen overraskelser. Men også forholdsmæssigt viser eleverne fra landbohjem sig som langt den talrigeste gruppe. Rundt regnet fire af hver fem elever kom derfra, og set i forhold til det samlede antal elever i de her omhandlede 60 år udgør de i alt 1890 bornholmske landboelever 66% - eller to trediedele.

Det turde være klart, at langt hovedparten af dem kom fra landsognene, men der var dog også nogle fra avlsbrugene i og omkring byerne, i alt ca. 60.

Gruppen af andre erhverv med i alt 483 elever spænder over et bredt spektrum af forskellige erhvervsgræne. Langt de fleste af de dengang almindeligste erhverv ser ud til at være repræsenteret, men da tallene for mange af de enkelte vil være meget små, skal de ikke nærmere udspecificeres her.

Forholdsmæssigt er der ingen af erhvervsgrupperne i den officielle statistik, der træder særligt frem; de ligger alle i nærheden af gennemsnittet; grupperne handel og pengeomsætning og immateriel virksomhed dog i overkanten. Det første skyldes en del børn af købmænd og brugsuddelere, det andet først og fremmest en del døtre af lærere i det første 10-år. Det absolutte tal på disse er dog kun 10, så vi er nede i de beskedne størrelser.

Med hensyn til elevernes fordeling mellem byerne og landsognene er det for hele gruppen nogenlunde jævnbyrdigt, ca. 240 fra hver kategori.

Eleverne ovenfra

Også for eleverne fra de andre dele af landet skal vi se, hvordan de fordelte sig efter hjemmets erhverv. Her er eleverne fra de andre nordiske lande skilt ud, ligesom også "gengangerne" er det. Det samlede tal i denne opgørelse bliver derfor på 461.

Skemaet øverst på næste side gælder for alle 60 år, hvor eleverne er inddelt efter landsdelene på den ene led og de to erhvervskategorier, landbrug og andre erhverv, på den anden.

Kommentarer til skemaet

Når der ses bort fra København og Sydslesvig er eleverne fra landbohjem også her i overtal - 235 mod

Bornholms Højskoles elever 1893-1953

Inddeling efter hjemmets erhverv, vinter- og sommerhold

	Perioden 1893-1923			Perioden 1923-53		
	Erhvervsfordeling 1911	Antal elever	Højsk. hyppighed	Erhvervsfordeling 1940	Antal elever	Højsk. hyppighed
Landbrug	16.570	1.172	13%	18.389	718	8%
Andre erhverv	22.657	317	3%	21.670	166	2%
Pens. m.v.	3.658	(8)		6.483	(3)	
I alt	42.885	1.497	6%	46.542	887	4%

Elever ovrefra 1893-1953
Erhvervsfordeling i forhold til landsdele

Landsdel	Landbrug	Andre erhverv	Uoplyst	I alt
København	0	35	5	40
Sjælland	42	23	1	66
Lolland, Falster og Møn	17	4		21
Fyn med øer	24	15	1	40
Jylland	96	53	4	153
Sønderjylland	56	33		89
Sydslesvig	10	40	2	52
I alt	245	203	13	461

128 bliver det for de andre dele af landet. Forskellen er dog ikke nær så stor som for de bornholmske elever. Vi kan således konstatere, at de elever, der rejste den lange vej ovrefra helt til Bornholm, kom fra noget bredere erhvervsmiljøer end de lokale elever.

Fra København er der naturligt nok ingen elever fra landbohjem, men når gruppen af andre erhverv for Sydslesvigs vedkommende ligger langt over landbruget, skyldes det, at langt hovedparten af dem også var byboer. 30 af de i alt 52 kom nemlig fra Flensborg.

Gruppen af andre erhverv spænder også her over et bredt spektrum, de fleste af dem dog almindeligt kendte, men også nogle mere sjældne. Det mest specielle forekommer at være en pige på sommerholdet 1906, hvis fader var krigsassessor.

Hvor gamle var eleverne?

Endelig skal vi som det sidste af de generelle forhold se på aldersfordelingen.

Umiddelbart kan spørgsmålet om, hvor gamle eleverne var, synes ret uinteressant, eftersom der i mange år synes at have været en almindelig forestilling om, at langt de fleste var fra 18 år til i begyndelsen af 20-erne, og at kun ganske få var under og over denne almindelige højskolealder.

Nogle flygtige blikke på de pågældende kolonner i protokollerne synes da også at bekræfte dette. Alligevel viste optællingen, at det ikke var helt så enkelt.

De bornholmske elever

For de bornholmske elever vil vi se på aldersfordelingen, som den fremtræder i de seks 10-års perioder og

naturligt nok med vinter- og sommerhold hver for sig.

De konkrete tal for perioderne kan aflæses på tabellen i bilagsafsnittet side 255.

Her skal vi derimod på næste side se nærmere på nogle søjlediagrammer for hvert 10-år, som langt bedre end de nøgne tal giver mulighed for en umiddelbar tilegnelse og vurdering af fordelingen.

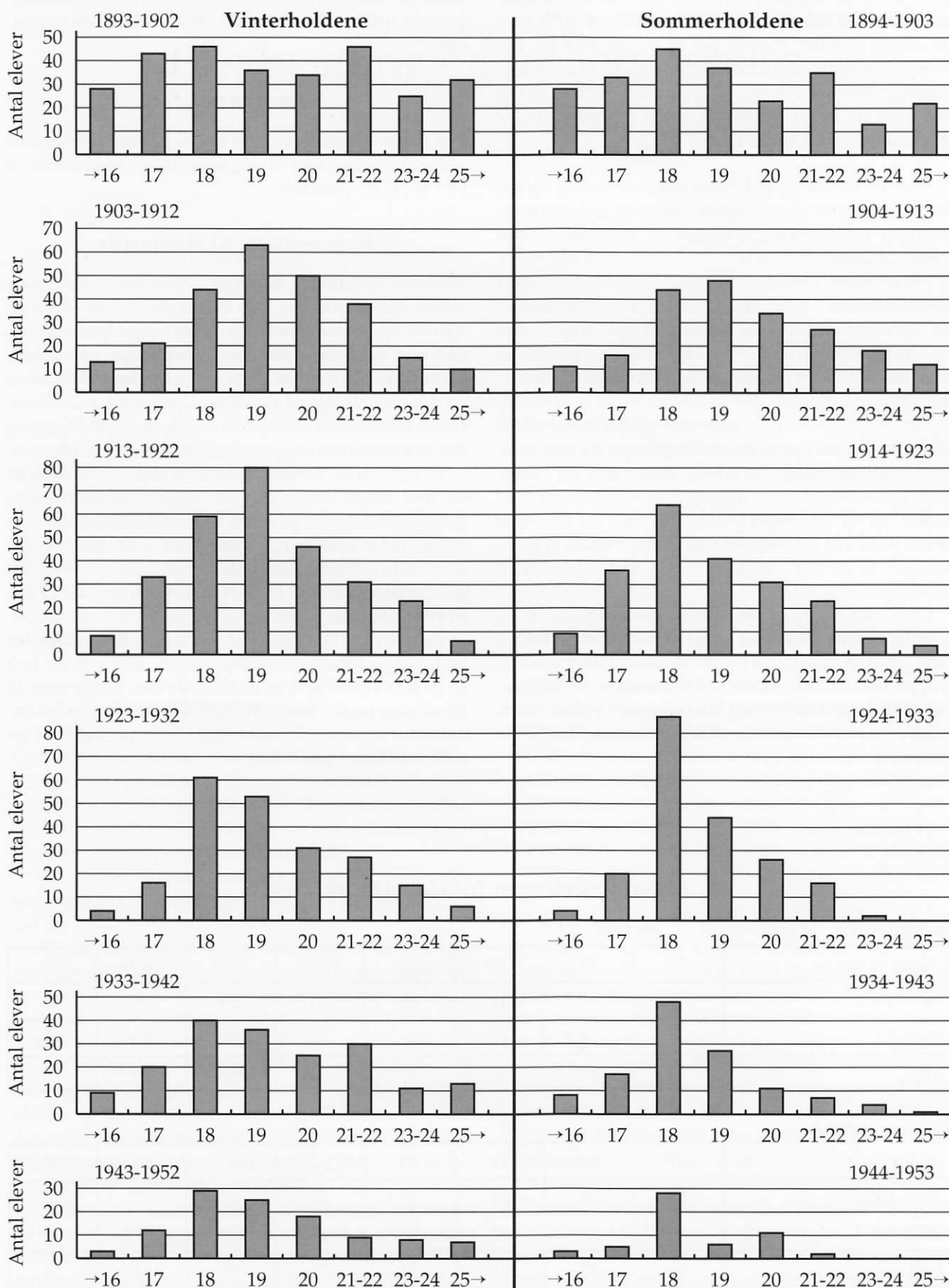
Kommentarer til diagrammerne

På det allerførste hold i vinteren 1893-94 var den yngste 14 år og den ældste 33. På det første pighold sommeren efter var den yngste 15 år og den ældste 35. Selv om det er yderpunkterne, så viser søjlediagrammerne også tydeligt, at der var betydelig større aldersspredning i den første tid, end der blev senere. I diagrammerne for det første 10-år er der således en række nærmest jævnbrydige søjler, mens der derefter sker en gradvis udvikling mod en større koncentration af de 18-19 årige. Især i perioden 1923-33 er disse alderstrin dominerende, mens der i de sidste to perioder sker en vis udjævning igen. Her er de faktiske tal til gengæld meget små.

Vedrørende de helt unge på 16 år og derunder kan nævnes, at der på vinter- og sommerholdene i den første periode var henholdsvis 4 og 2 14-årige og 6 og 10 15-årige. I anden periode var der tilsvarende 3 og 5 15-årige. Derefter er der først et par enkelte af disse helt unge, når vi når frem til perioden 1933-43. Derimod er der hele vejen igennem et vist antal 16-årige og et betydeligt antal 17-årige⁹.

Tager vi alle under 18 år under ét, udgør de i den første periode 25% af det samlede antal, mens de derefter gradvis falder til omk. 15%.

Aldersfordelingen for de bornholmske elever 1893-1953



I den anden ende af aldersskalaen, dvs. de elever, der var 25 år og derover, sker der en tilsvarende udvikling. De udgør i den første periode ca. 10%, men skrumper derefter hurtigt ind til meget små tal. For mændenes vedkommende sker der dog et forholdsmæssigt opsving i denne gruppe i de sidste to perioder, hvor de udgør knap 7%, mens pigerne i denne alder næsten forsvinder helt.

Den her skildrede aldersmæssige udvikling blandt de bornholmske elever falder i hovedtrækkene sammen med udviklingen på landsplan, men der er visse lokale særpræg.

I højskolernes første tid var mere end halvdelen af eleverne under 18 år. Derefter er der en jævnt faldende tendens for denne aldersgruppe indtil den omkring 1940 kun udgør 3%. Derimod angives det, at gruppen af elever på 25 år og derover indtil 1940 konstant lå på 14-18%¹⁰.

For Bornholms Højskole var gruppen af unge under 18 år i den periode, det her drejer sig om, således forholdsmæssigt betydelig større end på landsplan. Det hænger nok i nogen grad sammen med, at skolen var en udpræget lokalskole, men for de sidste 10-års perioder skyldes det nok i højere grad, at man, som det er udtrykt et sted, "måtte tage, hvad man kunne få".

Omvendt var gruppen af ældre elever på 25 år og derover forholdsmæssigt langt mindre end på landsplan. Hvis vi imidlertid flytter skellet til denne ældre gruppe ned til 23 år, så får vi for mændenes vedkommende tal, der nærmer sig landsgennemsnittet, mens tallene for pigerne i de tre sidste perioder stadig ville være små.

Endelig skal blot nævnes, at søjlediagrammernes størrelse naturligvis også afspejler det stærkt nedadgående antal af bornholmske elever i de sidste to perioder.

Eleverne ovrefra

For eleverne ovrefra vil vi nu se på den tilsvarende aldersfordeling, idet vi dog nøjes med at inddеле dem i de to 30-års perioder.

Kommentarer til skemaerne

Aldersmønsteret for disse elever minder en del om de bornholmske elevers i de første par 10-år, en jævn spredning over et bredt felt. Men tyngdepunktet ligger, især for mændenes vedkommende, noget højere. Der er således kun ret få på 18 år og derunder, mens de højeste tal ligger i aldersgrupperne fra 21-25 år. Hovedindtrykket er dog her den jævne spredning, og der er ingen synderlig forskel på de to perioder.

For pigernes vedkommende er der en del flere af de helt unge, men også her ligger tyngdepunktet højere. Den første periode er dog kendetegnet ved meget jævn spredning. I den anden periode er der derimod en tendens til et højdepunkt for de 21-22 årige, men ikke i nær så udtalt grad som for de 18-19 årige bornholmske piger.

At der i det store og hele var en del flere af de lidt ældre aldersgrupper og tilsvarende færre af de helt unge kan egentlig ikke undre, når den lange rejse til Bornholm tages i betragtning. I det store og hele kendetegnes eleverne ovrefra dog i hele perioden af en ret bred aldersspredning.

Aldersfordelingen for eleverne ovrefra

Vinterholdene - heraf 10 piger i 2. periode

Alder	-17	18	19	20	21-22	23-25	26-29	30-
1893-1922	6	7	11	15	20	20	4	0
1923-52	0	6	17	16	17	20	10	5
I alt	6	13	28	31	37	40	14	5

Sommerholdene

Alder	-17	18	19	20	21-22	23-25	26-29	30-
1894-1923	14	24	24	22	30	17	7	4
1924-53	4	23	27	34	47	18	7	0
I alt	18	47	51	56	77	35	14	4

Elevbetaling og understøttelse

Efter de foregående undersøgelser af personlige forhold går vi i dette afsnit over til at se lidt på den økonomiske side af sagen.

Om højskolens økonomi i snævrere forstand findes fra før den blev selvejende institution nærmest intet kildemateriale. På grund af forpagtningsordningen var økonomien jo nærmest forstanderens private anliggende. Som det er fremgået flere steder i skildringen, er der dog tilstrækkelig med vidnesbyrd om, at den aldrig har været noget lukrativt foretagende.

Om elevernes økonomiske forhold har vi derimod nogle holdepunkter, idet vi for den første 30-års periode nogenlunde kender betalingens størrelse og indtil 1944 også nøje ved, hvilke elever, der fik understøttelse, hvorfra denne kom, og hvor stort beløbet var. De sidstnævnte ting er i hvert enkelt tilfælde noteret i protokollerne.

Elevbetalingen

Om prisen for højskoleopholdet nævner Hans Markussen i sine erindringer (jvf. side 83), at det for et fem måneders ophold kostede 150 kr. Det svarede til 30 kr. pr. måned, og fra andre kilder ved vi, at månedsprisen var den samme for sommeropholdet.

Denne pris havde været retningsgivende for alle landets højskoler allerede i mange år før den tid, og det blev den ved med i en del år mere.

Af andre steder i Hans Markussens erindringer fremgår det, at en almindelig årsløn for en voksen tjenestekarl på landet - dvs. ud over kost og logi - omkring den tid (1895) var 200 kr. Prisen for et vinterophold udgjorde således 75% af en sådan årsløn for en tjenestekarl. I løbet af de følgende 25 år steg lønningerne dog forholdsvis mere end betalingen, således at prisen i årene omkring 1920 lå på ca. halvdelen af en årsløn. Derefter steg procenttallet gennem 1930-ernes kriseår noget igen for så i 1940-erne at falde til et betydeligt lavere niveau.

Prisen på 30 kr. pr. måned lå som nævnt fast i mange år, men i 1905 angives vinterprisen at være steget til 32 kr. To år efter stiger prisen imidlertid igen. I slutningen af marts 1907 meddeles det i Højskolebladet¹¹,

at en række højskoler, deriblandt Bornholms, havde forhøjet priserne på højskoleophold fra 160 til 175 kr. for vinterskolen og 90 til 96 kr. for sommerskolen. Stigningen begrundes med voksende udgifter på alle områder.

Fra vinterskolen 1907-08 er det så heldigt, at Andreas Hansen i de fleste tilfælde noterede den totale elevbetaling i protokollen, og det giver os mulighed for at lave følgende opstilling over prisudviklingen.

Priser på højskoleophold 1904-23

vinteren		sommeren	
indt.1904	150 kr.	indt.1906	90 kr.
1905-06	160 kr.	1907	96 kr.
1907-08	175 kr.	1913	108 kr.
1913-14	200 kr.	1916	120 kr.
1915-16	225 kr.	1917	132 kr.
1916-17	250 kr.	1918	150 kr.
1917-18	275 kr.	1919	180 kr.
1918-19ikke angivet		1920	240 kr.
1919-20	400 kr.	1921	240 kr.
1920-21	465 kr.	1922	210 kr.
1921-22	450 kr.	1923	210 kr.
1922-23	400 kr.		

Det ses tydeligt, at det er i årene under og efter 1. verdenskrig, at prisudviklingen for alvor tog fart. Af andre tal fra dengang ses det dog, at det til dels var inflation. Lønningerne steg også, så den forholds-mæssige pris steg ikke nævneværdigt. Ved udregninger af det samlede beløb, der blev givet i understøttelser ses det også, at denne fulgte med inflationen.

Med reallønnen var det derimod noget andet, idet priserne på allehånde livsforbrødsvarer steg meget mere end lønningerne. Netop derfor blev det, som også omtalt, en problemfyldt tid for højskolen.

Andreas Hansens afløser, Frode Aagaard, begyndte sin protokolføring med også at angive elevbetalingen, men det ophørte allerede efter den første vinter. Derefter skulle der gå godt 20 år, før der for et enkelt sommerhold dukker noget tilsvarende op. Det er for

sommerholdet 1944, hvor det fremgår, at den samlede betaling for fire måneder var på 420 kr.

Understøttelsen

Selvom prisen for et højskoleophold i tidens løb relativt blev mindre i forhold til lønniveauet, må man alligevel regne med, at det var de færreste, der havde mulighed for at betale højskoleopholdet ud af egen lomme. De har praktisk talt alle været afhængige af hjælp fra forældrene eller af understøttelse.

Hans Markussen nævner, at han og de fleste af hansigestillede fik 100 kr. fra amtet, altså to trediedele af betalingen. Af protokollen kan vi se, at der det år - vinteren 1894-95 - var syv, der fik 100 kr., én, der fik 90 kr., én, der fik 80 kr. og fire, der fik 50 kr. Endelig fik en sønderjyde hjælp fra Sønderjysk Forening, men der nævnes ikke noget beløb.

Derved er et par af mulighederne også berørt. De fleste og de største beløb blev givet som tilskud fra det offentlige, som blev administreret af det amt, hvor eleven sidst havde haft bopæl.

Som vi har set i skildringen blev en anden mulighed elevforeningen, der gav understøttelse til enkelte, der ikke kunne få amtstilskud, og i enkelte særlige tilfælde supplerede et amtstilskud af beskeden størrelse.

En kategori af elever, der gav særlige problemer, var sønderjyderne, der før 1920 ikke var danske statsborgere, og tilsvarende med sydslesvigerne efter dette år. Her trådte forskellige instanser til med hjælp. Den vigtigste af disse blev nok Sønderjysk Forening for Bornholm, der i en del tilfælde betalte det meste af en elevs ophold, mens højskolen gav reduktion for resten. (Andreas Hansen var selv formand for foreningen i en række år). Af andre instanser nævnes Dansk Skoleforening i Flensborg, Nordslesvigsk Skoleforening og Sønderjysk Fond.

Fra 1928-29 og nogle år frem fik i alt 14 mandlige elever det meste af deres ophold betalt gennem Arbejdsløshedsfonden eller Arbejdsdirektoratet, naturligvis som afhjælpning af arbejdsløshedssituationen dengang.

Endvidere kan nævnes, at husmandsforeningerne fra 1941 og nogle år frem ydede tilskud til nogle elever.

Endelig kan nogle private givere nævnes. På vinterholdet 1900-01 var der tre husmandssønner, der fik deres ophold fuldt betalt formentlig af fædrenes arbejdsgivere, nemlig én fra herresædet Bregentved og to fra Gisselfeldt. Og på sommerholdet 1910 fik en pige fra Nørre Grimmelstrup på Falster et tilskud på 10 dollars fra "Trælasthandler Hermansen, Amerika".

Almindeligvis er det naturligvis sådan, at det er børn af husmænd, småhåndværkere og lignende

mindre bemidlede, der fik de store tilskud på normalt op til 2/3 af betalingen, mens elever fra gårdmandshjem fik væsentligt mindre - eller i de fleste tilfælde slet intet. Men der er også overraskelser, hvor særlige forhold må have gjort sig gældende. På det allerførste hold 1893-94 var der således to brødre som elever fra en større gård i Åker. Til den ene blev der ydet et tilskud på 60 kr. Det hænger formodentlig sammen med, at faderen var død et par år før. Og i 1906-07 var der en elev fra en mellemstor gård i Rutsker, som åbenbart havde opholdt sig en tid på Sjælland. Han fik det største tilskud den vinter, 120 kr. fra Roskilde Amt, som dækkede 75% af betalingen. Hvad der ligger bag det, ved vi ikke. Det var i hvert fald ikke det normale.

Hvor mange fik understøttelse?

Øverst på næste side skal vi på et skema se en opgørelse over hvor mange elever, der fik understøttelse, og fra hvilke instanser, de fik den. Det gælder for de første fem 10-års perioder. (Forstander Lauridsen holdt meget hurtigt op med at notere disse ting i protokollen, og derfor har vi intet om det fra den sidste periode).

Kommentarer til skemaet

Ved sammenligning mellem procenttallene for vinter- og sommerhold ses det, at tallene for de tre sidste perioder er meget nært sammenfaldende. Derimod er de for de to første perioder noget højere for sommerholdene. Der har således forholdsmæssigt været flere tilskudsberettigede piger end mænd som elever på skolen i dens første 20 år. Optællingerne viser da også, at der i denne periode var en del flere piger fra husmands- og håndværkerhjem, end der var senere.

Endvidere ses det tydeligt, at der med procenttallene for begge hold for den sidste periode sker en markant stigning. Der skete i de sidste år af 1930-erne en betydelig forøgelse af beløbsrammen for de offentlige tilskud, men elevtallene på Bornholms Højskole ses ikke at være forøget af det. De var, som vi har set, meget små i disse år. Stigningen skyldes derfor nok så meget, at der efter krigsudbruddet blev foretaget en ændring af reglerne, således at langt flere fik mulighed for at få tilskud¹². Det ses i protokollen at have fået virkning fra vinterholdet 1940-41, hvor 16 af 27 elever fik amtstilskud, heraf 6 åbenbart med et maksimumbeløb på 225 kr. Det samme gør sig gældende på de følgende hold, og antallet viser, at ændringen medførte omkring en fordobling af antallet af tilskudsberettigede.

Ikke overraskende ses det i øvrigt tydeligt, at det er amterne, der tegner sig for langt det største antal

Antal elever, der fik understøttelse 1893-1943

Vinterholdene - tilskud fra:						
	Amter	Elevforening	Sønderjysk.	Andet	I alt	Procent
1893-02	82	19	1	3	105	34%
1903-12	66	40	8	0	114	41%
1913-22	80	27	6	1	114	35%
1923-32	73	28	10	6	117	48%
1933-42	82	45	4	8	139	68%
I alt	383	159	29	4+14	589	43%
Sommerholdene:						
1894-03	92	28			120	45%
1904-13	97	36	12	1	146	54%
1914-23	59	29	5		93	34%
1924-33	74	40	7		121	44%
1934-43	61	32	2		95	69%
I alt	383	165	26	1	575	47%

understøttelser, og vi skal på det næste skema se, at de også tegner sig for langt det største beløb. Hvor stor en andel, Bornholms Amt tegner sig for, er ikke gjort op, men det drejer sig naturligt nok om langt hovedparten.

Det ses imidlertid også, at elevforeningen er godt med med et antal, der nærmer sig halvdelen af amterne. De beløb, den ydede, lå dog generelt væsentligt lavere. Det skyldtes naturligvis dels, at der ikke var nær så mange penge til rådighed, men nok så meget, at disse tilskud kun tænkes som supplement til amtstilskuddene, dvs. til elever, der ikke kunne få amtstilskud, men alligevel var sådant stillede, at de skønnes at have behov for hjælp.

Sønderjysk Forening og de andre instanser, der ydede tilskud til sønderjyder under det tyske herredømme, ses at have ydet i alt 55 portioner, og i kolonnen med "Andet" er der på vinterholdene de omtalte 14 fra arbejdsløshedsfonden samt fem private.

Det var således et ganske betydeligt antal elever, der havde mulighed for at få tilskud af den ene eller den anden art. For en del sønner og døtre af småkårsfolk dækkede de en betydelig del af udgiften - for en del af sønderjyderne det hele - og muliggjorde dermed for dem, at de overhovedet kom på højskole. For andre var det væsentligt mindre, men utvivlsomt i alle tilfælde en kærkommen lettelse i omkostningerne.

Som omtalt i 11. kapitel (side 83) fik Hans Markusen i 1894-95 maksimumbeløbet på 100 kr., som dækkede 2/3 af udgiften, mens de, der fik mindst, fik 50 kr. I 1920, da prisen var på sit højeste på 465 kr. for et vinterophold, var maksimumbeløbet på 275 kr. Året efter var prisen faldet til 450 kr., mens maksimumtilskuddet var steget til 300 kr. - altså svarende nøjagtigt til forholdet i 1894. I disse år lå de mindste tilskudsbeløb fra amterne på 135 kr.

Elevforeningens tilskud lå som nævnt generelt noget lavere end amtstilskuddene. I de første år lå de højeste beløb således på 50 kr., altså halvdelen af maksimumbeløbet fra det offentlige. Dette forhold i fordelingen ser ud til i princippet at være fastholdt mange år frem, men ind imellem blev der dog også taget individuelle hensyn. Da den omtalte prisudvikling fra omkring 1914 tog fart, kunne elevforeningen imidlertid ikke være med i samme tempo. Det ser dog ud til, at man har søgt at fastholde forholdet i beløbsstørrelserne. Til gengæld blev der så lidt færre portioner at dele ud.

For de enkelte elever var der, som vi har set, betydelige forskelle på, hvilke fordele der kunne drages af tilskudsmulighederne.

Det forekommer imidlertid også relevant at prøve at danne sig et billede af, hvilken betydning tilskuddene havde i den større sammenhæng.

Forholdet mellem elevbetaling og tilskud 1903-23

	Elevbetal. i alt	Moderat.	Amts- tilskud	Elev- forening	Sønder- jysk	Tilskud i alt	Procent
Vinterhold 1903-12	44.984	1.025	4.920	1.865	845	7.630	17%
Sommerhold 1904-13	24.960	624	5.111	1.490	744	7.345	29%
Vinterhold 1913-22	97.925	455	14.599	2.035	1.450	18.084	18%
Sommerhold 1914-23	41.587	263	5.515	1.493	409	7.417	18%

Det vil vi prøve på grundlag af det næste skema (her ovenfor), hvor vi for to af 10-års perioderne skal se på, hvor stor en del af den samlede elevbetaling de forskellige tilskud udgjorde.

Når vi kun ser på pengebeløbene for de to angivne 10-års perioder, skyldes det i hovedsagen, at kilderne her giver mulighed for at beregne den samlede elevbetaling med næsten fuldstændig nøjagtighed. Denne mulighed er der ikke for de senere perioder.

Dernæst, at det giver mulighed for at sammenligne to i økonomisk henseende meget forskellige perioder, den første præget af stabilitet med priserne i et fast leje, og den anden, hvor inflationen tog fart med deraf følgende nye problemer.

På skemaet er kolonnen med "Andet" udeladt, da der inden for de 20 år kun er én hvert sted. Derimod er der indføjet en ny, hvor der angives, hvor meget skolen (forstanderen) ydede i moderation i betalingen til enkelte elever. Denne er ikke indregnet i det samlede tilskud. Procenttallene i kolonnen længst til højre angiver, hvor meget de samlede tilskud udgjorde af den samlede elevbetaling.

Kommentarer til skemaet

Helt som ventet ses det, at amterne tegner sig for langt de største beløb, lige omk. 10.000 i den første periode og omk. 20.000 i den anden. Elevforeningen tegner sig for ca. 3.300 kr. i den første periode - 33% af amternes - og fastholder stort set beløbet i den anden periode - ca. 3500 kr. -, men der er procenttallet til gengæld sunket til 17 - ca. en halvering. Som omtalt ovenfor kunne elevforeningen ikke være med over for den stærke inflation, mens det derimod ses, at de offentlige tilskud fulgte med prisstigningen.

I øvrigt afspejler procenttallene det nævnte større antal tilskudsberettigede piger i den første periode - 29% mod 18 i den næste.

Skolens moderation var i den første periode i alt 1649 kr. Heraf blev de 863 kr. ydet som lempelse i betalingen til 19 af i alt 25 sønderjyder. Tre elever havde friplads - formedelst i alt 446 kr. -, fordi de under opholdet også havde undervisning i gymnastik, husflid o.a. Resten gik til andre elever.

I den anden periode er moderationen trods prisstigningen sunket til 718 kr. På grund af dyrtiden var der utvivlsomt ikke så meget at rutte med, og der er kun ydet 72 kr. til to sønderjyder. Resten er ydet til bornholmske elever.

Tilskuddene fra andre instanser til sønderjyske elever blev inden for de her omhandlede 20 år ydet til 14 mandlige og 17 kvindelige elever.

Af den samlede elevbetaling i de 20 år udgjorde de samlede tilskud godt 19% - rundt regnet en femtedel. Dertil kom det direkte tilskud fra staten til skolerne, men også med hensyn til dette har vi på grund af forpagtningsordningen ingen kilder til at fastslå dets størrelse.

Trods alt dette - at der var ganske gode støttemuligheder for mange elever - var det altså ikke anderledes end, at langt hovedparten af elevbetalingen - ca. 80% - skulle klares ad anden vej. En del af de unge har uden tvivl selv hjulpet godt til med opsparing, men i hovedsagen må vi regne med, at det er hjemmene, der har måttet klare den sag.

Det er derfor nærliggende at undersøge, om der er nøjere sammenhænge mellem hjemmenes økonomiske formåen og elevbesøget på højskolen. Det er et af formålene med de specielle undersøgelser, som vi som det næste skal se på.

De bornholmske landboelever

Hvor kom de fra? og hvad blev der af dem?

Efter alle undersøgelserne på grundlag af de gamle elevprotokoller, og som mere eller mindre har vedrørt alle de "gamle" elever, vil vi nu vende os mod de i indledningen nævnte videregående undersøgelser af de bornholmske landboelever.

De udgjorde som bekendt langt den største erhvervsgruppe - eller måske snarere samfundsgruppe - blandt eleverne - ca. 2/3 af samtlige. De kan dermed betegnes som grundstammen i elevflokkene.

Men netop på grund af denne dominans forekommer det relevant at undersøge deres forhold nærmere. F.eks. mere præcist om, hvilke dele i landbobe-folkningen, de egentlig kom fra? jævnt spredt fra det hele eller særlig fra bestemte grupper?

Snart meldte sig imidlertid også spørgsmålet om, hvad der senere blev af dem? Lader det sig f.eks. undersøge, om højskoleopholdet fik betydning for deres videre liv, specielt med hensyn til erhverv, og da på hvilken måde? Intentionerne med undersøgelserne har i hvert fald været at forsøge at give et lille svar på disse omfattende spørgsmål.

Hvor kom de fra?

Først spørgsmålet om, hvor de kom fra. Det sker ud fra følgende slutninger og deraf afledte spørgsmål:

1) Til trods for det ensartede i landbrugets grundlæggende karakter kan erhvervet ikke uden videre betragtes som noget entydigt. Det gælder først og fremmest med hensyn til størrelsen på de forskellige landbrugsbedrifter og dermed også for økonomien. Var der således en sammenhæng mellem brugsstørrelserne og det antal voksne sønner og døtre, der blev sendt på højskole?

2) Nok var de fleste af eleverne fra landbohjem, men med en højeste højskolehyppighed på 13% for erhvervet som helhed var det alligevel kun en begrænset del af landbohjemmene, der fik nær kontakt med højskolen. Hvilke dele af landbostanden hørte de hjemme i?

3) Granskningen af de gamle protokollerne viste snart, at der blandt eleverne var særdeles mange søskende. Hvor mange var der af dem? hvor store søskendeflokke var der? og fra hvilke kategorier af landbrug kom de?

Intentionen med denne del af undersøgelsen er at vise, hvordan eleverne fordelte sig i enkelt-elever og i søskendeflokke, og dermed hvor mange landbohjem, de kom fra. Dernæst hvilke størrelser målt i antal tøn-der hartkorn, disse landbrug havde, og hvordan disse fordelte sig i forhold til Bornholms landbrug som helhed. Af praktiske, anskuelighedsmæssige grunde vil vi dog se på det i den omvendte rækkefølge.

Denne første del af undersøgelsen gælder kun for eleverne fra landsognene. Det skyldes, at de officielle landbrugsstatistikker¹³, som elevtallene skal ses i forhold til, kun omfatter landbrugene i disse landsog- ne, mens landbrugene i byerne ikke er talt med. Derfor er de forholdsvis få elever fra landbohjem i købstæder- ne udeladt, ligesom "gengangerne" og enkelte andre også er udeladt.

Når disse udeladelser er foretaget indgår der i undersøgelsen i alt 1795 elever, heraf 1097 i den første periode 1893-1923 og 698 i den anden 1923-53. Da grundlaget her er de enkelte familier, skelnes der ikke mellem mænd og kvinder.

Undersøgelsen har nødvendiggjort et omstændeligt registrerings- og optællingsarbejde. Til det har et bestemt værk været helt uundværligt. Det er Ernst G. Olsens såkaldte "sladrebog" fra 1950, eller officielt: "Bornholms Historie - Landbruget og dets Biografier". Uden dette værk var denne undersøgelse næppe blevet påbegyndt.

En og anden læser vil nok undre sig over, hvorfor jeg her har valgt at bruge en så antikveret måleenhed som antallet af tøn-der hartkorn. I dag ville det umiddelbart forekomme mere på sin plads at bruge jord- arealet målt i hektar som grundlag.

Det skyldes imidlertid to meget relevante forhold. For det første bruges hartkornsansættelsen så sent som i 1950 i de officielle landbrugsstatistikker. Når der derfor skal sammenlignes med Bornholms land- brug som helhed, er netop denne før 1950 den eneste brugbare mulighed.

Men dertil kommer for det andet, at det i virkeligheden er en langt bedre målestok for et landbrugs økonomiske muligheder end det nøgne antal tdr. land eller hektar. Ved det nøgne mål af areal tages der jo ikke hensyn til jordens kvalitet som landbrugsjord. På Bornholms bedste landbrugsjord, f.eks. området omkring Gudhjem eller den sydlige del af Åker sogn, går der efter den bornholmske hartkornsansættelse således omkring 4 hektar til 1 tønne hartkorn. På de fattigere jorder, især på de opdyrkede højlyngsjorder, f.eks. i området langs Sdr. Lyngvej i Klemensker og på Østermarie Højlyng, skal vi undertiden helt op på omkring 30 hektar for at komme op på 1 tønne hartkorn. Hvad denne forskel har betydet for økonomien, er ikke så svært at forestille sig. Dertil kan nævnes, at det ved arealangivelserne ikke fremgår, hvor meget, der er udyrkede klippeløkker, moseområder eller sandklitter. Det er derimod altsammen indregnet ved ansættelsen af tdr. hartkorn. Derimod er skovarealer ikke taget med, hvilket kan siges at være en mangel.

Den 60-årige periode vil også her blive delt i de to "generationsperioder" på 30 år. Et yderligere del-formål med undersøgelsen er netop at klarlægge, hvor stor en del af landbohjemmene inden for hver af de to generationer, der kom i kontakt med højskolen.

Skillelinien mellem de to perioder er fortsat i princippet efteråret 1923, men da de samme husstande ikke må optræde på begge sider af skillelinjen inden for samme generation - og dermed tælle dobbelt -, er søskendeflokke, der optræder på begge sider, i hvert enkelt tilfælde samlet på den side, hvor de "vejer tungest". Det har medført en del forskydninger til begge sider, som i sidste ende dog næsten opvejer hinanden. Af den samme grund har det også været nødvendigt at udelade 6 elever fra 3 gårde, hvor der inden for de 60 år har været elever fra 3 generationer samt en enkelt elev, hvor der kun var 10 år fra den yngste i den ene generation til den ældste i den næste.

Det skal endvidere nævnes, at der er nogle elever, hvis forældre havde "lagt op" og derfor benævnes

rentier e.lign. I de tilfælde, hvor jeg er vidende om, at de tidligere var fra en gård eller andet landbrug, er de også medregnet her.

Alle disse "transaktioner" medfører, at der i den endelige undersøgelse som nævnt indgår i alt 1795 elever.

Efter disse omstændelige, men nødvendige forklaringer, skal vi nu se nærmere på den talmæssige fordeling.

Fordelingen for de 1097 elever i den første periode vil blive vist på de to næste skemaer.

På det første skema nederst på denne side skal vi se på, hvor mange elever der kom fra de forskellige størrelser af landbrug, og hvor stor en del af det samlede antal landbrug disse udgjorde. Ligeledes hvor stort gennemsnittet af antal elever pr. husstand i de forskellige størrelsesgrupper var.

Kommentarer til skemaet

Af de i alt 1097 elever, som indgår i denne undersøgelse er der 169, hvis hjemsted det ikke har været muligt at identificere. Men for at få et så fuldt færdigt billede af forholdet til det bornholmske landbrug som muligt, har det været nødvendigt alligevel at indregne dem. For 31 af dem er hjemmets erhverv angivet at være gårdejer, og for de 138 de fire betegnelser for mindre landbrug. De to grupper er så fordelt på de forskellige størrelsesgrupper efter det samme forhold, som de andre fordeler sig på disse.

Nogle af disse 169 er vi vidende om er søskende og nogle andre er det sandsynligvis. Undersøgelser af deres efternavne sammenholdt med deres hjemsovn har godtgjort, at de var fordelt på husstande ca. i forholdet 1 : 1,1, og sådan er de derfor fordelt her.

Alt dette indebærer, at de enkelte tal især i de små størrelsesgrupper er behæftet med en vis usikkerhed, men til gengæld skulle der blive et mere fyldestgørende helhedsbillede ud af det.

Bornholmske elever fra landbohjem 1893-1923

Antal ejendomme med elever inddelt efter størrelse og set i forhold til Bornholms samlede antal landbrug 1916 samt antallet af elever fra de enkelte størrelsesgrupper

	Ejendomsstørrelse i tdr. hrtk. ¹⁴						I alt
	0-1	1-2	2-4	4-8	8-12	12-	
Antal landbrug 1916 ¹⁵	1.980	513	345	453	173	72	3.536
Antal landbohjem m. elever	83	91	122	184	115	23	618
Procent af total	4%	18%	35%	41%	66%	32%	17%
Antal elever pr. str. grup.	108	128	186	376	255	44	1.097
Gennemsnit pr. husstand	1,3	1,4	1,5	2,0	2,2	1,9	1,8

Som alle de andre skemaer indeholder også dette mange tal, som kan være svære at overskue. For at anskueliggøre det ser vi nærmere på kolonnen med mellemgruppen på 2-4 tdr.hrtk. Det fremgår, at der i 1916 var 345 af denne størrelse landbrug på Bornholm. Fra disse var der i perioden elever fra 122, svarende til 35%. Antallet af elever var i alt 186, hvilket giver et gennemsnit pr. husstand på 1,5.

Som det videre ses, er de små landbrug på under 1 tdr.hrtk. meget svagt repræsenteret med kun 4%, men derefter stiger procenttallet jævnt til et højdepunkt på 66% for gruppen på 8-12 tdr.hrtk. For derefter at falde til det halve for det store landbrug på 12 tdr.hrtk. og derover. Gennemsnittet for alle landbrugene er på 17%, men dette tal trækkes kraftigt ned af det store antal små landbrug, der er så svagt repræsenteret. Hvis vi udelader denne gruppe på under 1 tdr.hrtk., får vi et procenttal for resten på 34. Det vil sige, at der fra 1/3 af alle landbrug på Bornholm på 1 tdr.hrtk. og derover i perioden 1893-1923 var én eller flere elever på Bornholms Højskole.

Som det også fremgår, er gennemsnittet af antal elever pr. husstand også jævnt stigende fra de små ejendomsstørrelser til de større. Nedenfor skal vi dog se, at disse tal dækker over store forskelle mellem de enkelte familier.

Alt i alt udviser tallene dog, når der ses bort fra de største landbrug, at der er en klar sammenhæng mellem landbrugsbedrifternes størrelse og antallet af elever. Med andre ord: de enkelte familiers økonomiske formåen har i betydelig grad influeret på elevtilslutningen.

Dermed er det hele dog ikke sagt; det vil fremgå af det næste, vi skal se nærmere på.

Det er, hvordan eleverne fordelte sig i antal søskende fra de forskellige hjem og set i forhold til hjemstedernes størrelse.

Det fremgår af det næste skema herunder, hvor ejendomsstørrelsen til forskel fra det foregående vises i lodret kolonne.

Kommentarer til skemaet

For at anskueliggøre strukturen i skemaet, vil vi igen bruge mellemgruppen på 2-4 tdr.hrtk. som eksempel.

Det fremgår heraf, at der i perioden har været 84 enkeltelever fra denne ejendomsstørrelse, $48 : 2 = 24$ søskendepar, $15 : 3 = 5$ søskendeflokke på 3, $28 : 4 = 7$ søskendeflokke på 4, samt 1 søskendeflok på 5 og 6, alt i alt 186 elever fordelt på 122 husstande - som det fremgik af det sidste skema.

Tallenes fordeling afspejler naturligvis de samme forhold, som vi lige har set ovenfor med en klart stigende tendens op gennem størrelsesgrupperne, hvorefter der er et kraftigt fald for gruppen af de største landbrug. Og det fremgår næsten som på et søjlediagram, hvor den største søskendeflok på 10 danner højdepunktet, at det egentlige tyngdepunkt ligger på mellemgrupperne og de større landbrug under 12 tdr.hrtk.

Men det fremgår også, at der fra nogle af de små landbrug har været søskendeflokke på 3, 4 og 5. Og ligeledes at nogle af de største søskendeflokke på 7 og derover kom fra mellemgruppen på 4-8 tdr.hrtk. Den nævnte største flok på 10 kom fra en gård på 6 tdr.hrtk., Dammegård i Østerlars.

Det turde være klart, at den økonomiske belastning - trods bedre understøttelsesmuligheder for de små - for disse sidstnævnte har været forholdsvis meget større end for de store gårde. I hjemmene med de store søskendeflokke har man sat meget mere ind

Bornholmske elever fra landbohjem 1893-1923

Fordelt efter antal søskende og i forhold til ejendomsstørrelse

Tdr. hrtk.	Antal søskende										I alt
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
0-1	67	24	3	4	5			8			108
1-2	68	28	12	20							128
2-4	84	48	15	28	5	6					186
4-8	96	82	57	44	45	24	7	8		10	376
8-12	53	58	45	20	25	30	7	8	9		255
12-	14	8	9		5			8			44
I alt	382	248	144	116	90	60	14	24	9	10	1.097

På skemaet ovenfor er der foretaget tre rettelser, idet det senere blev klart, at der fra ét af de små landbrug i Østerlars også var en søskendeflok på otte, der havde været elever - de sidste tre blot efter at forældrene havde lagt op og flyttet til stationsbyen.

Bornholmske elever fra landbohjem 1923-53

Antal ejendomme med elever inddelt efter størrelse og set i forhold til Bornholms samlede antal landbrug 1950 samt antallet af elever fra de enkelte størrelsesgrupper

	Ejendomsstørrelse i tdr. hrtk.						I alt
	0-1	1-2	2-4	4-8	8-12	12-	
Antal landbrug 1950	1.781	654	380	434	168	58	3.480
Antal landbohjem m. elever	66	49	72	147	63	13	410
Procent af total	4%	7%	19%	34%	38%	22%	12%
Antal elever pr. str. grup.	73	70	110	285	136	24	698
Gennemsnit pr. husstand	1,1	1,4	1,5	1,9	2,2	1,8	1,7

på at få sendt sine voksne sønner og døtre på højskole, så der er næppe tvivl om, at det her er det ideale - det åndelige, hvis man tør bruge så stort et ord - der i langt højere grad end det økonomiske har spillet ind.

Vi så ovenfor, at der i perioden var i alt 1097 elever fordelt på 618 husstande. Hvis man et øjeblik ser på forholdet mellem enkelteleverne på i alt 382 elever fra de tilsvarende 382 hjem og resten på i alt 715 elever fra de resterende 236 hjem, så viser det i procent, at 382 hjem (= 62%) "leverede" 382 (= 35%) af eleverne, mens 236 hjem (= 37%) "leverede" 715 (= 65%) af eleverne. Dermed kan man sige, at det var en ret lille gruppe af landbrug på 15% af dem på 1 tdr.hrtk. og derover, der i realiteten trak "det tunge læs".

Den største søskendeflok på 10 kom som nævnt fra Dammegård i Østerlars. Det var 5 sønner og 5 døtre af Andreas og Margrethe Kristine Andersen, og det var samtlige børn, der blev voksne, (3 var døde som små). Fra den næste generation blev det til 5 elever fra denne familie.

Den næststørste flok på 9 kom fra Skovgård i Bodilsker, 4 sønner og 5 døtre af Thor og Vilhelmine Kofoed. Det var også samtlige voksne (1 datter var død som lille). Fra denne familie kom der i næste generation i alt 27 fætre og kusiner som elever.

Af de tre flokke på 8 søskende kom den ene fra Ågård i Pedersker, 5 sønner og 3 døtre af Otto Julius og Margrethe Jensen. De var ud af en søskendeflok på 14 (hvoraf 2 dog var døde som små). I den næste generation blev det til 6 elever fra Møllehuset i Poulsker, hvor en af døtrene blev husmoder.

En anden søskendeflok på 8 kom fra Dammegård, ligeledes i Pedersker, og det var alle undtagen 1, 6 sønner og 2 døtre af Hans og Julie Munch. Fra denne familie kom der i næste generation 18 elever, hvoraf 5 dog er fælles med Skovgårds-familien.

Den sidste flok på 8 kom fra Kjølbergård i Bodilsker, som er den på mere end 12 tdr.hartk. De var ud af en søskendeflok på 17, hvoraf alle blev voksne. Fra denne familie blev det imidlertid kun til en enkelt elev i anden generation.

Perioden 1923-53

I den næste 30-års periode, 1923-53, har vi tidligere set, hvordan elevtallet gradvis sank, hvorved det samlede antal for hele perioden ligger betydeligt lavere. I denne del-undersøgelse indgår som nævnt ovenfor i alt 698 elever, og de fordelte sig på i alt 410 husstande. Her var der kun 10 elever, hvis hjemsted det ikke er lykkedes at finde, men da alle fædrene betegnes husmænd, er de alle placeret i størrelsesgruppen 0-1 tdr.hartk.

Når det gælder fordelingen på ejendomsstørrelser og i antallet af søskende, så tegner der sig et mønster, der på det talmæssigt lavere niveau ligger ret nær det, vi lige har set for den første periode. Gennemsnitsantallet af elever pr. husstand er således næsten sammenfaldende, mens der i procenttallene for husstande med elever er nogle afvigelser, men i hovedsagen dog den samme tendens.

Øverst på denne og næste side ses de tilsvarende skemaer for perioden.

Den største søskendeflok i denne periode var på 9, hvis hjemsted var Tyndekullegård i Klemensker og, efter at en af sønnerne overtog denne, Bolbygård, som ligger nær ved. Gårdene var på henholdsvis 7 og 9 tdr. hartkorn. Den næststørste flok på 8 kom fra Krusegård i Østermarie, en mere beskeden gård på 4 tdr. hartkorn. I begge tilfælde havde faderen været elev på højskolen i nogle af dens første år. Det samme gjaldt Nørregård i Vestermarie, hvorfra der i den første periode var 3 elever og i den næste 7. Og ligeledes den førnævnte ejendom, Møllehuset i Poulsker, som kun var på 2 tdr. hartkorn, men hvorfra der i den første periode var 2 sønner og i denne periode 6 søskende som elever.

Med dette turde spørgsmålet om antallet af søskende og fordelingen på ejendomsstørrelser statistisk være ret udførligt belyst. Men inden vi går videre, kunne det være på plads igen at minde om den

Bornholmske elever fra landbohjem 1923-53

Fordelt efter antal søskende og i forhold til ejendomsstørrelse

Tdr. hrtk.	Antal søskende									I alt
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
0-1	60	4	9							73
1-2	35	18	12		5					70
2-4	52	16	15	16	5	6				110
4-8	78	76	45	12	35	24	7	8		285
8-12	30	28	27	24		18			9	136
12-	7	8	3			6				24
I alt	262	150	111	52	45	54	7	8	9	698

geografiske fordeling, i dette tilfælde naturligvis specielt i de enkelte landsogne, for at komplettere bille-

det af, hvorfra i det bornholmske landbosamfund eleverne kom.

Hvad blev der af dem?

Landboelevernes senere livsstilling

Efter således at have klarlagt, hvor eleverne fra landbokredsene kom fra, vil vi vende os mod det andet hovedspørgsmål: Hvad blev der af dem senere i livet? - i denne forbindelse specielt med hensyn til erhverv.

Dette spørgsmål har ganske vist kun indirekte relevans for højskolens historie i snævrere forstand. Når det alligevel kunne være interessant at få det belyst, er det som antydning ovenfor ud fra den betragtning, at et statistisk talmateriale herom formentlig kan fortælle lidt om, hvorvidt højskoleopholdet fik nogen betydning for elevernes videre livsløb og dermed også for deres virke i erhvervs- og samfundsliv.

Til denne undersøgelse vender vi i princippet tilbage til alle landboeleverne fra såvel landsognene som fra byerne, og også her kun de konkrete personer. Når "gengangerne" er trukket fra, udgør de i alt 1858 personer, heraf 1064 mænd og 794 kvinder.

Også denne undersøgelse har nødvendiggjort en omfattende efterforskning og registrering. Og her har "sladrebogen" også været til uvurderlig nytte. Men også en del andet materiale har kunnet udnyttes, foruden at der er indhentet oplysninger fra en lang række tidligere elever, slægtninge til dem eller andre privatpersoner¹⁶.

Som det kunne forventes, er der ganske store forskelle i omfanget af de oplysninger, der har kunnet

findes. For manges vedkommende er det kun det allernødvendigste til undersøgelsen, mens det for andre er betydeligt mere.

Men på denne måde er det lykkedes - mere eller mindre - at finde oplysninger om 868 af mændene - svarende til ca. 80% - og 602 af kvinderne - svarende til ca. 75%.

Fra begyndelsen blev også denne undersøgelse lagt an på en deling i de to 30-års perioder, og igen med mænd og kvinder hver for sig. Det sidstnævnte er naturligvis opretholdt, fordi den erhvervsmæssige situation almindeligvis ikke kan siges at være den samme for de to køn. Men man kunne også forvente en forskel mellem de to perioder foranlediget af samfundsudviklingen med de efterhånden flere og bedre uddannelsesmuligheder og bl.a. deraf følgende stærkere vandring fra land til by.

Optællingerne har imidlertid vist, at der mellem de to perioder er en overraskende overensstemmelse, så derfor er tallene for hele perioden her slået sammen og gengives for dem, der forblev i landbrugserhvervet, i skemaerne nederst på næste side og på side 244. De små afvigelser, der er mellem de to 30-års perioder vil der blive redegjort for i kommentarerne.

Når vi på skemaerne nøjes med at se nærmere på dem, der blev i landbruget, skyldes det, at det var langt de fleste. En del-undersøgelse¹⁷ af dette spørgsmål, som jeg foretog i 1988, udviste, at 88% af mæn-

dene forblev i landbruget, og 75% af pigerne blev gift med landmænd. Derfor meldte spørgsmålet sig om, hvordan fordelingen inden for erhvervet blev? om det gik opad eller nedad på "rangstigen" osv.? Det fremgår af tallene fra denne mere "færdige" undersøgelse. Som det ses, er størrelsesgrupperne nu indskrænket til fire for at gøre det mere overskueligt. Vi ser først på skemaet for de mandlige elever.

Kommentarer til skemaet

Som det ses i feltet nederst til højre blev 692 - 80% - af de mandlige elever, der er oplysninger om, selv landmænd på Bornholm. Procenttallet er lidt reduceret i forhold til den tidligere nævnte del-undersøgelse, men udviser helt klart den samme tendens. Af tallene oven over for de enkelte størrelsesgrupper ses det, at de stiger gennem de tre første for at falde lidt i den sidste, men særlig markante forskelle indbyrdes er der ikke tale om.

Af den tredje kolonne fra venstre ses det, at af disse 692 overtog i alt 346 - nøjagtig 50% - deres eget hjem. Procentdelen er meget nær den samme i alle størrelsesgrupperne. For dem skete der altså ingen ændring med hensyn til bedriftsstørrelse.

Anderledes var det naturligvis for alle de andre, der måtte ud på det frie marked for at finde sig en virkeplads. Og her er det naturligvis, at spørgsmålet om hvilket mønster i bevægelserne, der tegner sig.

En del overtog naturligt nok ejendomme af samme størrelsesorden som deres hjem, og ligesom med dem, der overtog deres hjem, skete der i princippet ingen forandring i deres "status". Som det ses er de på skemaet angivet i de afmærkede felter. De felter, der således danner en diagonal i skemaet, danner dermed skel mellem dem, der steg opad på "rangstigen" og dem, der gled nedad.

Eftersom så mange af de tidligere elever blev i landbruget, kunne man forvente, at der skete en bevægelse nedad i ejendomsstørrelserne, da der ganske enkelt var langt flere af disse og dermed flere til rådighed til generationsskifte. Det viser sig da også i nogen grad at være tilfældet. Sammenlagt er tallene under diagonalen således 147 mod 68 oven over.

Tallene viser dog også, at der har været en vis bevægelse den modsatte vej. Det fremgår således, at 6 sønner af smålandbrugere endte som storbønder. Omvendt er der 17 sønner af storbønder, som blev smålandbrugere.

Hovedindtrykket er dog en meget betydelig grad af stabilitet. Med små variationer blev de fleste "ved deres læst".

De mandlige elever, der ikke blev selvstændige landmænd på Bornholm udgør 868 minus 692 = 176.

Af dem blev 24 også landmænd, men i andre dele af landet. I alt 56 gik over i andre erhverv på Bornholm og tilsvarende 36 i andre dele af landet. 22 udvandrede, fortrinsvis til Canada og USA, 27 døde som unge, og endelig var der 11, som blev hjemme på fødehjemmet alle deres dage. Nogle af dem var mentalt for svage til at klare sig selv, andre var invaliderede på grund af sygdom, og endelig er der et par enkelte, som der ikke er oplysninger om.

Endelig skal det nævnes, at nogle få af dem, der blev landmænd, senere gik over i andet erhverv. Det drejer sig dog kun om ca. 10-15.

Af alle de 868, vi har oplysninger om, angives 600 at være gift, mens 68 var ugift. Af de 600, der blev gift, blev 173 gift med tidligere sommerpiger. Mens som nævnt halvdelen overtog deres eget hjem, var der kun 23, der giftede sig til et landbrug, altså overtog konens hjem.

Af de i alt 92, der gik over i andet erhverv her på Bornholm eller andetsteds, gik 13 ind i handelsvirksomhed af forskellig art, 7 blev håndværkere eller

Landboelevernes senere livsstilling I

De mandlige elever, som blev i landbrugserhvervet på Bornholm, inddelt efter hjemmets størrelse og eget landbrugs størrelse

Hjems str. i tdr. hrtk.	Antal elever med oplysn.	Eget landbrug på Bornholm					Bornh. i alt	Pct. af opl.
		Eget hjem	hrtk. 0-2	hrtk. 2-4	hrtk. 4-8	hrtk. 8-		
0-2	136	46	23	9	11	6	95	70%
2-4	125	47	20	15	9	2	93	74%
4-8	351	149	34	28	55	31	297	85%
8-	256	104	17	12	36	38	207	81%
I alt	868	346	= 50%				692	= 80%

andet, der normalt krævede 4 års læretid; således blev 2 smede, 1 snedker, 1 elektriker, 1 bager, 1 gartner og 1 mejerist. I alt 24 var ufaglærte arbejdsmænd.

Af andre erhverv kan nævnes, at 2 blev møllere, 2 savværksejere og 3 vognmænd. 3 blev virksomhedsledere inden for industrien.

Af folk, der gik ind i offentlig eller lignende virksomhed, var der 3, der blev politifolk, og ligeledes 3, der gik ind i kommunal administration, 1 blev baneformand, 1 bestyrer af et elektricitetsværk og 2 blev bankmænd.

Af folk, der efter højskoleopholdet tog en videregående uddannelse, var der i alt 15. Heraf var de 9 landbrugskandidater, som enten blev konsulenter eller lærere på landbrugsskoler, 5 tog lærereksamen og blev lærere i folkeskolen, og endelig blev 1 ingeniør.

Resten fordeler sig på forskellige andre erhverv.

Der er således tale om en meget bred vifte af erhverv, disse elever gik ind i, og der kan ikke udledes noget bestemt af det.

Som tidligere nævnt er der kun ubetydelige forskelle i mønsteret for de to 30-års perioder. Det eneste, der træder lidt frem, er egentlig antallet af udvandrede. Af de i alt 22 var der således 17 i den første periode, mens der kun var 5 i den næste.

I indledningen til dette afsnit nævnte jeg en delundersøgelse, som jeg foretog i 1988. Den blev lavet på grundlag af stamtavlen over Lauegaards-Familien og omfattede alle personer i denne, der var født her på Bornholm inden for tidsrummet 1870-1935 (begge år incl.) og opholdt sig her på øen indtil de blev 20 år. Det drejer sig i alt om 620 personer, der på den måde "opfyldte betingelserne" for på et eller andet tidspunkt at have været elever på Bornholms Højskole. Af disse var 143 elever inden for vores 60-årige undersøgelsesperiode, mens de andre 477 udgjorde en kontrolgruppe til sammenligning.

I den nærværende sammenhæng her er det dog kun mændene fra landbohjem, det er relevant at sammenligne med. Det drejer sig om 218, hvoraf 79 havde været elever, mens 139 ikke havde været det.

Denne del af undersøgelsen gav som resultat, at 88% af dem, der havde været elever, forblev i landbrugserhvervet, herunder indregnet dem, der blev landmænd i andre dele af landet, mens kun 9%, herunder også udvandrede, gik over i andre erhverv.

Hvis vi til den nærværende bredere undersøgelse gør det samme, bliver de tilsvarende procenttal 82 og 13. Der er således for mændenes vedkommende rimelig god overensstemmelse mellem de to undersøgelser.

For kontrolgruppen på de 139 mænd gav optællingerne til resultat, at 81 - 58% - blev i landbrugserhvervet, mens 55 - 40% - gik over i andre erhverv. Det ses

således, at der var betydelig større bevægelighed i gruppen af ikke-elever end blandt de tidligere elever. Selv om den større undersøgelse tenderer mod en udjævning af forskellene, forekommer hovedtendensen dog stadig at være klar. Antallet af dem, der i denne gruppe tog en læringeuddannelse eller en videregående teoretisk uddannelse, er også forholds-mæssigt højere. Af de 55 blev således 20 faglærte, 5 blev lærere og 11 fik en akademisk uddannelse.

De kvindelige elever

Vi vil herefter gå over til at se på de tilsvarende opgørelser over de kvindelige elever.

De var jo helt anderledes fri på Herrens mark, når det gjaldt erhverv. Med det daværende livsmønster afhang det i langt de fleste tilfælde af, hvem de valgte som ægtefælle; de giftede sig så at sige til et erhverv.

På et skema (øverst på næste side) svarende til mændenes vil vi igen først se på tallene for dem, der blev landmandskoner her på Bornholm, idet kolonnen med "Eget hjem" dog er udeladt.

Kommentarer til skemaet

Som det ses nederst til højre, er procenttallet for de piger, der blev i landbomiljøet, 20% lavere end for mændene, men dog over halvdelen. Tallet er også her lavere for de mindste brug, men dog også her i samme størrelsesorden.

Ellers tegner spredningen på de forskellige størrelsesgrupper nogenlunde det samme mønster som for mændene. Der er bevægelser til begge sider for diagonalen, større nedad end opad. Nedenfor diagonalen er det samlede tal 130, ovenfor 68. I yderpunkterne er der 2 husmandsdøtre, der blev storbondekoner, mens 13 fra de større gårde blev husmandskoner.

Der har således også for kvinderne været en vis bevægelighed, men helhedsindtrykket er dog også her en betydelig stabilitet. Og når vi ser bort fra de mænd, der overtog deres eget hjem, danner tallene for begge køn et mønster, der i forbavsende grad ligner hinanden.

I alt 43 af kvinderne overtog deres eget hjem, 40 sammen med deres respektive ægtemænd, 3 på egen hånd som ugifte. Derimod var der som man kunne vente langt flere, der kom til deres mands hjem, i alt 121.

Af alle 602, som vi har oplysninger om, angives 448 at være blevet gift, mens 105 var ugift. Og med hensyn til dem, der blev gift med tidligere elever, skulle tallet umiddelbart være det samme som for mændene, 173. Der var imidlertid nogle af konerne, der døde

Landboelevernes senere livsstilling II

De kvindelige elever, der blev landmandskoner på Bornholm, inddelt efter fødehjemmets og deres eget hjemms størrelse

Hjemms str. i tdr. hrtk.	Antal elever med oplysn.	Eget landbohjem på Bornholm				Bornh. i alt	Pct. af opl.
		hrtk. 0-2	hrtk. 2-4	hrtk. 4-8	hrtk. 8-		
0-2	70	17	8	10	2	37	54%
2-4	94	18	21	13	2	56	60%
4-8	262	31	28	67	33	159	61%
8-	176	13	12	28	51	106	60%
I alt	602					358 =	60%

tidligt, hvorefter manden blev gift igen. Derfor er der lidt flere, omk. 178, men der er lidt usikkerhed knyttet til disse tal.

De kvindelige elever, der ikke blev landmandskoner på Bornholm, udgjorde i alt 244.

Af dem blev 21 landmandskoner i andre dele af landet; 4 udvandrede og 13 døde som unge. De resterende 206 vil det her være mest praktisk at inddele efter, om de blev gift eller ikke, eftersom kvindernes livsstilling tidligere var meget afhængig af dette.

Der var praktisk talt lige mange af hver, 104 gifte og 102 ugifte. Af de gifte blev 58 gift med mænd i andre erhverv her på Bornholm, og 46 tilsvarende i andre dele af landet. Af disse var der 6 her på Bornholm, der havde deres eget erhverv foruden. Det samme var tilfældet med 12 ovre. Disse tal er dog meget usikre; det kan godt have været en del flere.

Hvad angår de 102 ugifte, så har de været nogle af de vanskeligste at passe ind i de faste rammer, som en sådan statistik kræver. Derfor er tallene nærmest kun omtrentlige. Godt 90 blev boende her på Bornholm, mens omk. 10 bosatte sig ovre. Omk. 30 her på Bornholm havde et regulært erhverv, enten som ansatte eller selvstændige; det sidstnævnte typisk som handlende. Det samme var tilfældet med 4 ovre. De resterende ca. 60 er de mest ubestemmelige. En del af dem, ca. 15, ser ud til at have haft regulære stillinger som husbestyrerinder for fremmede. De andre ca. 45 var dem, der blev hjemme for at holde hus for og passe deres forældre på deres gamle dage. Efter forældrenes død fortsatte en del af dem med at være husbestyrerinder for én eller flere brødre; andre fortsatte

med at bo i forældrenes hus uden noget egentligt erhverv. De betegnes oftest frk. eller reatrice. En del af dem nævnes da også at have været svagelige og blev netop af denne grund hjemme hos forældrene eller i enkelte tilfælde hos andre pårørende.

Funktionen med at tage sig af den ene eller begge forældrene gjaldt i øvrigt også en del af de omk. 30, der havde regulære erhverv. Mange af dem boede netop sammen med forældrene i mange år og udøvede så at sige deres erhverv ved siden af.

Som vi har set på skemaet ovenfor blev 60% af de kvindelige landboelever selv landmandskoner. Dette er imidlertid et gennemsnitstal. Når tallene for de to 30-års perioder bliver gjort op hver for sig, viser det sig, at tallet for den første periode var 62, mens det i den anden var 58. Det er tæt på hinanden, og derfor er det da også slået sammen her. Det er imidlertid den eneste egentlige forskel mellem de to perioder, og den peger da også hen mod en udvikling, der senere skulle tage meget mere fart.

Sammenligner vi disse tal for pigerne med Lauegaards-undersøgelsen, så viser de ikke længere nogen større forskel mellem elever og ikke-elever. Del-undersøgelsen gav som resultat, at 75% af eleverne blev landmandskoner, mens kun 51% af de andre blev det, altså ligesom for mændene en meget tydelig forskel. Undersøgelsen her har imidlertid i betydelig grad elimineret denne forskel, så der for pigernes vedkommende ikke længere kan påvises nogen klar afvigelse mellem elever og ikke-elever. En tendens til at forholdsvis flere blev på landet, var der dog nok stadig tale om.

Højskoleeleverne i det offentlige liv

I forlængelse af redegørelserne for højskoleelevernes senere livsstilling forekommer det naturligt også at se på, i hvilket omfang de kom til at virke i det offentlige liv, i kommunalpolitik og i de erhvervsmæssige og folkelige organisationer.

Af kilder til dette er Bornholms Vejviser 1922-67, i alt 15 bind, de vigtigste. De giver mulighed for at klarlægge fire af disse "områder": 1) medlemmerne af sognerådene i perioden 1921-70, 2) formændene for brugsforeningerne, 3) formændene for andelsmejerierne, og endelig 4) formændene for skytteforeningerne, de tre sidstnævnte ting nogenlunde inden for samme periode som sognerådsmedlemmerne.

En anden kilde er Bornholms landøkonomiske Forenings jubilæumsbog fra 1958, hvori foreningens formænd og bestyrelsesmedlemmer indtil 1953 er angivet.

Vi vil i det følgende se nærmere på, i hvilket omfang disse tillidsposter blev bestridt af tidligere elever fra Bornholms Højskole og i det omfang, det er muligt, også af andre "højskolefolk".

Sognerådsmedlemmerne

Som det største og vigtigste område vil vi først se på, hvor mange tidligere elever, der var medlemmer af sognerådene i landsognene, og i hvor mange år, de var det. Når vi nøjes med landsognene her og udelader købstæderne, skyldes det, at der i de sidstnævnte kun har været yderst få eller slet ingen tidligere elever i de offentlige råd.

Før 1909 var der valg til sogne- og byråd hvert tredje år, men fra dette år blev valgperioden forlænget til fire år. Derefter var der regelmæssige valg hvert fjerde år i marts måned frem til 1937. Derefter skulle der igen være valg i 1941, men det tillod besættelsesmagten ikke. Derfor blev de hidtidige sogneråd siddende til 1943, hvor nyvalg blev tilladt. Da krigen var forbi i 1945, bestemtes det at holde valg igen allerede 1946, altså efter tre år. Derefter har der igen været regelmæssige valg hvert fjerde år.

Bornholms Vejviser angiver i det såkaldte realregister navnene på sognerådernes medlemmer fra udga-

ven i 1922, og fra udgaven i 1929 angives også hvilket politisk parti, de tilhørte. Af navnelisterne fremgår, at de fleste store og mellemstore sogne, i alt otte, havde 9 medlemmer i sognerådet, fem af de små sogne havde derimod kun syv, mens Østermarie og Østerlars-Gudhjem havde 11 medlemmer.

Efter disse navnelister er det en forholdsvis let sag at regne navnene på de tidligere elever og det antal år, de var medlemmer, op.

Resultatet af dette angives på skemaet på næste side. Da der er meget stor forskel på, hvor længe de enkelte personer var medlemmer - det spænder lige fra en enkelt periode på 4 år til rekordindehaveren, Konrad Munch i Pedersker, der var medlem i 41 år, heraf de 37 som formand -, så bruges her antallet af "medlemsår" som grundlag for procentberegningerne. I tid strækker hele perioden sig som nævnt fra valget i 1921 til 1970, da der første gang holdtes valg i de nye storkommuner, i alt altså 49 år.

Kommentarer til skemaet

I 2. kolonne fra venstre angives, hvor mange medlemmer, der var i de enkelte sogneråd, og i 3. kolonne hvor mange år de tilsammen sad i den 49-årige periode.

Her er det naturligvis de næste tre, der har den største interesse, idet de viser, hvor mange af medlemmerne, der havde været elever på Bornholms Højskole, hvor mange år, de sammenlagt var medlemmer, og endelig hvor mange procent det sidstnævnte udgjorde af det samlede antal medlemsår.

Det fremgår klart, at der er ret store forskelle mellem sognene. Som man kunne forvente, ligger de store "højskolesogne" som Pedersker, Vestermarie, Bodilsker og Åker i toppen med procenttal fra 28 til 36. Derimod ligger et af de mindste højskolesogne, nemlig Rø, overraskende højt med 21%. Lige så overraskende er for så vidt den lave procent for Østerlars-Gudhjem, men her må vi regne med, at kommune-fællesskabet med Gudhjem har virket i nedadgående retning.

Sognerådsmedlemmer i Bornholms landsogne 1921-70

Antal tidligere elever, der har været medlemmer samt de samlede antal „medlemsår“

Sogn	Antal råds-medlemmer	Antal medlemsår	Tidligere elever fra Bhs. Højskole		
			Antal medlemmer	Antal medlemsår	Procent af medlemsår
Bodilsker	9	441	13	125	28%
Ibsker	9	441	4	32	7%
Klemensker	9	441	3	35	8%
Knudsker	9	441	8	46	10%
Nyker	9	441	5	41	9%
Nylars	7	343	5	63	18%
Olsker	9	441	5	48	11%
Pedersker	7	343	9	105	31%
Poulsker	7	343	6	44	13%
Rutsker	7	343	5	53	15%
Rø	7	343	5	71	21%
Vestermarie	9	441	17	136	31%
Østerlars - Gudhjem	11	539	6	55	10%
Østermarie	11	539	5	30	6%
Åker	9	441	14	158	36%
I alt		6.321	110	1.042	16%

Som det også fremgår er det samlede antal tidligere elever 110 i alt, og deres samlede antal medlemsår er 1042.

Det samlede gennemsnit er som angivet på 16%. I forhold til højskolehyppigheden for landsognene på henholdsvis 10 og 7 i de to 30-års perioder er det altså rundt regnet det dobbelte af, hvad befolkningstallet ellers kunne berettige til, men det er bestemt ikke så dominerende en del, som nogle højskolefolk undertiden synes at mene, det var.

I sognerådene var der også medlemmer, der havde været elever på andre højskoler eller på anden måde havde en nær tilknytning til de grundtvigske kredse. Hvis vi regner dem med får vi en forøgelse af personantallet på 48 og af antallet af medlemsår på i alt 346. Derved kommer det samlede gennemsnit op på 22%.

Fra 1929-udgaven af vejviseren angives som nævnt også det politiske parti, som medlemmerne var valgt af. Derved har vi partitilhørsforholdet for 101 af de 110 tidligere elever. 76 af dem var fra Venstre, 13 fra de konservative, 5 fra de radikale og 3 fra Socialdemokratiet. 4 var valgt på andre lister uden for partierne. Også her må det siges, at landboernes stærke dominans sætter sine spor.

Af de 110 tidligere elever i sognerådene var de 108 mænd og 2 kvinder. De sidstnævnte var Elna Dam Kofoed, Lillegård, Nyker, og Marie Due Kjøller, St. Myregård, Pedersker, der begge blev valgt i deres respektive sogne i 1967. Men denne dominans af mændene var som bekendt det mest almindelige førhen.

Formænd og bestyrelsesmedlemmer i organisationerne

Dernæst vil vi gå over til at se på antallet af formænd og bestyrelsesmedlemmer i de nævnte organisationer. Det sker på skemaet øverst på næste side, hvor grundlaget for den statistiske beregning på samme måde som for sognerådsmedlemmerne er det antal år, de var i funktion. Eftersom vejviserne udkom med intervallet på 2-5 år kan heller ikke dette beregnes med fuldstændig nøjagtighed, men vi må dog regne med, at unøjagtighederne nogenlunde opvejer hinanden.

Denne del-undersøgelse har naturligvis også en vis begrænsning i og med, at det, bortset fra landbo-

Formænd og bestyrelsesmedlemmer i organisationerne

Antal tidligere elever, der har været formænd for skytteforeninger, brugsforeninger og mejerier samt bestyrelsesmedlemmer i Bornholms landøkonomiske Forening

Forening/ organisation	Antal år i funktion	Samlet antal formænd	Tidligere elever fra Bhs. Højskole		
			Antal formænd	Antal år i funktion	Procent af alle år
13 skytteforeninger 1922-67	530	75	19	119	22%
16 brugsforeninger 1925-67	688	72	22	215	31%
19 andelsmejerier 1927-67	769	78	36	355	46%
Bornholms landøkon. Forening 1915-55	40	Bestyr. medlem. 34	Bestyr. medlem. 16	Ikke beregnet	Pct. af person. 47%

foreningen, kun er formændene, der har kunnet tælles op. Tallene er dog så store, at de må skønnes at give et nogenlunde korrekt fingerpeg. I øvrigt er det sådan med procentberegningen, at enten man bruger antallet af personer eller antallet af funktionsår som grundlag, giver det næsten de samme tal.

Kommentarer til skemaet

Ligesom for sognerådsmedlemmerne ligger de tidligere elevers andel af posterne i alle disse fire organisationer højere end deres forholdsmæssige del af befolkningen. Det ses endvidere tydeligt, at jo mere specifikt landbrugsfaglig organisationen er, des stærkere er de tidligere elever repræsenteret.

Også i disse organer har der været elever fra andre højskoler eller fra andre grundtvigske kredse repræsenteret. Hvis vi tæller dem med, kommer vi derfor alle steder op på højere procenttal. For skytteforeningerne stiger det til 38%, for brugsforeningerne til 48% og for mejerierne til 58%. For landboforeningen bliver det til yderligere 8 bestyrelses-medlemmer, så det bliver 24 ud af 34 - ca. 70%.

For den sidstnævnte har vi også mulighed for at se på sammensætningen længere tilbage i tiden. Hvis vi tager perioden 1875-1915, så var der inden for denne periode 27 medlemmer af bestyrelsen. Af disse kan vi fastslå, at 13 havde en eller anden tilknytning til højskolen, enten de selv havde været elever, eller en eller flere af deres børn senere blev elever.

Man kan således konstatere, at "højskolefolket" har været solidt repræsenteret i disse organisationer, men fortsat absolut stærkest, når det drejer sig om det absolut landbrugsfaglige. Det viser yderligere, hvor tæt den grundtvigske højskolebevægelse var knyttet

til landbrugserhvervet. I lang tid var det utvivlsomt dens styrke, men på længere sigt skulle det vise sig også at blive dens svaghed.

Her kunne det være på sin plads igen at gøre opmærksom på, at den grundtvigske højskolebevægelse ikke var enerådende. Af andre, der fik betydning her på Bornholm, må i første række nævnes Indre Mission og senere meget markant Luthersk Missionsforening.

Igen takket være "sladrebogen" kan vi for de samme tidsrum klarlægge også disse bevægelers repræsentation i de ovenfor omtalte organer - omend tallene her dog er mere usikre. I optællingerne er de to bevægelser her taget under ét.

Det viser sig, at de som formænd for brugsforeningerne var repræsenteret med 9% og tilsvarende for mejerierne med 6%. Skytteforeningerne ser derimod ikke ud til at have haft deres interesse. I landboforeningens bestyrelse kan der helt klart kun peges på 1 medlem - svarende til 3%.

I sognerådene er Indre Mission inden for perioden repræsenteret med 140 medlemsår og Luthersk Missionsforening med 43, tilsammen 183 - svarende til ca. 3%.

Som nævnt forekommer disse tal dog noget usikre; de kan godt have ligget noget højere. Trods det er der dog ikke tale om en repræsentation, der blot tilnærmelsesvis når op på siden af eleverne fra Bornholms Højskole eller de andre grundtvigske højskoler.

Bornholmerne og højskolebevægelsen

Tilslutningen til elevforeningen

Som det næste vil vi se lidt på, i hvor høj grad de tidligere elever støttede højskolen og holdt forbindelsen med den ved lige gennem medlemskab af elevforeningen.

Netop dette skulle til en vis grad kunne tages som udtryk for, hvad højskoleopholdet havde betydet for den enkelte; om det fællesskab, man kunne have omkring de særlige foreningsmøder, og den livsoplysning, man fortsat kunne nyde godt af ved de offentlige foredragsmøder, var noget, man følte som så værdifuldt, at man ville ofre såvel tid som penge på det? - og i sidste ende også ville være med til at delagtiggøre andre i det gennem foreningens tilskud til nye elever?

Eller på den anden side om det var noget, som egentlig ikke betød særlig meget for én, og man derfor hurtigt faldt fra?

I tabellen her overfor vil vi se nærmere på de konkrete medlemstal for hvert 5. år, sådan som de fremgår af listerne i årsskrifterne - for de førstes vedkommende dog efter foreningsprotokollen.

Udover disse er tallene for 1929 og 1930 også med, da de tydeligt afspejler den økonomiske krise dengang.

Desuden angives, hvor stor en procentdel, medlemstallene udgjorde af det samlede antal elever, og hvor mange der boede på Bornholm og hvor mange ovre. Efter 1943 er listerne ikke optrykt regelmæssigt hvert år; derfor er der lidt afvigelser i intervallerne. Tallet for 1953 er også fra protokollen, da der her er en afvigelse fra listerne på ca. 60.

Fra 1938 og frem er procenttallet beregnet af de sidste 40 års samlede antal elever; for 1938 altså alle årgange fra 1898 og fremefter, og tilsvarende for de andre.

Elevforeningens medlemstal 1905-46

år	antal medlemmer	pct. af elevtal	medl. på Bh.	medl. ovre
1903	202	40%	-	
1904	277	48%	-	
1905	360	56%	-	
1913	446	40%	425	21
1918	645	45%	595	50
1923	739	43%	687	52
1928	824	41%	739	89
1929	820	40%	735	85
1930	716	34%	647	69
1933	679	30%	632	47
1938	676	35%	655	21
1943	697	35%	687	10
1946	762	39%	754	8
1950	746	40%	686	60
1953	720	41%	-	-

Kommentarer: Tallet for 1903 er det antal, der ifølge referaterne i foreningsprotokollen havde betalt kontingent dette år. Formanden opgav på årsmødet foreningens medlemstal til 430, hvilket svarer til 85% af alle tidligere elever. Han har formodentlig blot talt alle navnene, der var indført i protokollen, op. Men det fik, som vi har set (side 113), et medlem til at opfordre til at man gik noget strengere frem med indkrævningen af kontingent, eftersom mindre end halvdelen havde betalt. Det ses af de næste tal, at man de følgende to år har gjort en kraftig indsats for at forøge medlemstallet.

Af de senere tal kan vi imidlertid se, at de 40%, som i 1903 havde betalt, nogenlunde svarede til den procentdel, som foreningens medlemstal i det længere løb stabiliserede sig på.

Som nævnt giver den økonomiske krise i 1930-erne sig sit tydelige udslag, idet medlemstallet fra 1929 til 1930 faldt med godt 100, og i de næste 3 år med yderligere ca. 40. I absolutte tal var de 824 i 1928 det absolutte højdepunkt. Derefter kunne de lave elevtal ikke længere opveje den naturlige afgang.

I 1946 ses der at være sket en kraftig stigning igen, hvilket især er de bornholmske elever. Det er de forholdsvis store hold i 1944-45, der slår igennem. Derefter falder antallet af bornholmske medlemmer igen, hvilket naturligvis skyldes den kraftige nedgang i antallet af disse elever. Samtidig sker der imidlertid en kraftig stigning i antallet af medlemmer ovrefra, så det samlede tal nogenlunde fastholdes.

En del gange i 1940-erne og 1950-erne angives medlemstallet i foreningsprotokollen i forbindelse med formandsberetningen. Ifølge disse nåede man i 1949 et nyt højdepunkt med 779 medlemmer. Derefter faldt det svagt og holdt sig en del år på lidt over 700, hvorefter det fra omkring 1960 gik stærkere nedad. I 1963 angives tallet til 473.

Vi kan således fastslå, at ud over de første år efter opholdet fastholdt mindre end halvdelen af eleverne deres medlemskab af elevforeningen, undertiden kun ca. en tredjedel. Om denne andel af det potentielle antal må betragtes som god eller dårlig tilslutning, må vurderes individuelt efter indstilling og temperament. I protokollerne skorter det imidlertid ikke på beklagelser over, at det var for lidt.

Selv om det naturligt nok har været meget individuelt, hvad eleverne fik ud af højskoleopholdet, så kan tilslutningen til elevforeningen som nævnt nok i nogen grad tages som udtryk for dette, når man skal forsøge at se det i en større samfundsmæssig sammenhæng.

Over for det kan de foreliggende tal nok mane til en vis forsigtighed med ikke at overvurdere højskolens betydning.

Bornholms Højskole og landets andre højskoler

Som nævnt ovenfor var den grundtvigske højskolebevægelse ikke enerådende - omend den klart mest dominerende. Vi skal derfor som det næste - og i denne sammenhæng noget af det sidste - beskæftige os lidt med forholdet mellem bornholmernes elevbesøg på Bornholms Højskole og på landets andre højskoler.

Det er et tema, der dukker op i kilderne, hver gang skolen har været i en krisesituation med nedgang i elevtallet - såvel i Østermarie-tiden som efter 1893. Så er der i reglen en eller anden af skolens støtter, der beklager, at de unge bornholmere i stedet for at støtte deres egen højskole tog på højskole andre steder. Da

nedgangen for alvor satte ind i 1930-erne og efter 2. verdenskrig, var det også en almindelig antagelse, at det var, fordi bornholmerne med de forbedrede rejsemuligheder tog på højskole ovre - for at se sig lidt om i landet samtidig og for at komme på en større og mere anset skole.

I hvor høj grad bornholmerne i tidens løb har "svigtet" deres egen højskole og i stedet valgt en anden højskole ovre, er vanskeligt at sige. Som nævnt tidligere i kapitlet ville en fuldstændig klarlægning af dette nødvendiggøre en omfattende efterforskning i rigsarkivet i København, men det er det indtil nu ikke blevet til.

I en mere tilgængelig kilde har vi imidlertid mulighed for at få et fingerpeg om det. Og det er igen "sladrebogen", der har vist sig anvendelig.

Da Ernst G. Olsen i sin tid drog rundt på øen og udspurgte folk om deres ejendomme og familieforhold, har han også spurgt dem, om de havde været på højskole, landbrugsskole og/eller husholdningsskole. Det er ikke alle, der har svaret på det - eller evt. villet have, at det skulle nævnes i bogen. Som det ses på skemaet på næste side, er der således 326 mænd, der har opgivet at have været på Bornholms Højskole inden for tidsrummet 1893-1943, men i min efterforskning har jeg fundet omkring 90 flere.

Det samme gør sig gældende for ægtefællerne. Det ses på skemaet, at 105 af dem er opgivet at have været elever på Bornholms Højskole, men det faktiske tal, indbefattet enker og ugifte kvindelige ejere, er på omk. 240, altså mere end det dobbelte.

Vi må imidlertid gå ud fra, at disse unøjagtigheder i besvarelsenerne har været nogenlunde lige store for alle højskolerne, og derfor forekommer optællingerne trods unøjagtighederne at kunne give et nogenlunde troværdigt billede - i hvert fald for mændenes vedkommende.

De misforhold, der måtte være, vil i øvrigt næppe være til gunst for Bornholms Højskole. Der er faktisk nogle få eksempler på folk, der har opgivet at være på en anden højskole eller på landbrugsskole, men har undladt at nævne deres forudgående ophold på Bornholms Højskole - formodentlig fordi opholdet her ikke blev regnet for så meget som det andet.

Vi skal på skemaerne på næste side se på, hvad optællingerne i "sladrebogen" resulterede i - det vil sige, hvor mange ejere af bornholmske landbrug i 1950, der havde været på højskole og hvilken kategori af højskolerne i de andre dele af landet, de havde været på.

Kommentarer til skemaerne

10-års perioden 1913-22 må her betegnes som den væsentligste, idet den repræsenterer nogle af de

Bornholmske landboers højskoleophold 1893-1943

Antallet af ejere af bornholmske landbrug 1950, der havde været elever på Bornholms Højskole eller en anden højskole i tidsrummet 1893-1943

10-år	Bornholms Højskole	Andre grundtv. højskoler	IMs højskoler	LMs højskoler	Gymnastik højskoler
1893-1902	12	4	2		
1903-12	69	8	7		
1913-22	112	23	20		0
1923-32	84	10	20	46	1
1933-42	49	11	13	39	5
I alt 1893-1942	326	56	62	85	6
Forholdstal for hele perioden (Bornholms Højskole = 100)					
1893-1942	100	17	19	26	2
	100	64			

Ejeres ægtefæller, der havde været på højskole

10-år	Bornholms Højskole	Andre grundtv. højskoler	IMs højskoler	LMs højskoler	Gymnastik højskoler
1894-1903	4	0	0		
1904-13	10	4	1		
1914-23	24	11	11	(1923 : 6)	
1924-33	46	12	10	26	0
1934-43	21	6	13	27	3
I alt 1894-1943	105	33	35	59	3
Forholdstal for hele perioden (Bornholms Højskole = 100)					
1894-1943	100	31	33	56	3
	100	123			

største højskoleårgange, såvel her på Bornholm som på landsplan. Tallene for mændenes vedkommende peger i retning af, at ca. 20% af antallet på Bornholms Højskole tog på andre grundtvigske højskoler (heraf 2/3 på sjællandske skoler og 1/3 andre steder). Nogenlunde det samme antal tog på Indre Missions højskoler (heraf ca. halvdelen på Haslev Højskole og den anden halvdel på de andre). Som det ses på forholdstallene holder disse tal nogenlunde, når vi tager alle 50 år under ét.

Men i 1923 oprettedes så Luthersk Missionsforenings Højskole i Hillerød, og som det tydeligt fremgår, fik den betydelig tilslutning her fra Bornholm. For de 20 år, der er med her, peger tallene i retning af ca. 60% af det antal, der tog på Bornholms Højskole, og det samlede forholdstal for de andre skoler for hele perioden ryger op på 64.

De absolutte tal for mændene forekommer store nok til at give et realistisk fingerpeg om forholdet mellem elevtilslutningen til de forskellige højskoler.

Når det gælder pigerne, er tallene derimod så små, at de må betragtes med noget forbehold; ikke mindst under indtryk af den begrænsede del af eleverne fra Bornholms Højskole, der er angivet i "sladrebogen". Tendensen peger dog klart mod, at der forholdsmæssigt var en del flere piger end mænd, der tog på højskole i andre dele af landet.

I forlængelse af det ovenstående kan man stille spørgsmålet, om de unge bornholmere, der tog på

højskole andetsteds, var nogle, som Bornholms Højskole egentlig gik glip af. Svaret ville i det store og hele blive et nej.

Selvfølgelig er det sådan, at hvis alle, der tog på andre grundtvigske højskoler, i stedet var taget på Bornholms Højskole, så var det blevet til nogle flere elever. Men omvendt fik skolen jo også en del elever ovrefra, som så kan siges at opveje dette.

Med hensyn til de andre to grupper, altså dem, der tog til Indre Missions og Luthersk Missionsforenings

Gymnastikholdet sommeren 1910 med den tids dragter. Foruden Inger Hansen, som sidder i midten, er der 28 piger. Det var ellers Johanne Christensen, som var gymnastiklærerinde, men hvorfor hun ikke er med, ved vi ikke. Der var 33 på holdet i alt, men 5 angives at have været fritaget for gymnastik, så antallet passer. Vi kender kun navn på én af dem. Det er Thora Svendsen fra Østerlars, som står som nr. 8 fra venstre i bageste række (og fra hvis datter, Ragnhild Seier, vi har fået billedet).

Billedet ser ud til at være taget ved hjørnet af "Sønderomme", hvor tilkørselsvejen fra landevejen kommer ned bagved fra venstre. Det karakteristiske stakit i "krydsskifte" kan også iagttages på andre billeder fra den tid. På originalbilledet kan det ses, at der i træet til venstre hænger en le. Det øverste af en rigtig bornholmsk "sajsabom" (leskaft) hænger ned - en meget brugt måde at anbringe en le på forhen. I de dertil påsatte bøjler af læder er der også en strygespån.

På holdet var der ikke færre end 12 ovrefra, 2 fra København, 1 fra Stevns, 1 fra Falster, 1 fra Vejle-egnen, 1 fra Vendsyssel, 1 fra Øster Tørslev lidt nord for Randers og 5 fra Sønderjylland. Tre af dem blev i øvrigt her på Bornholm i nogen tid efter. Det var de to fra København, som i protokollen har opgivet adresser på Baunegård i Åker og Brændegård i Vestermarie. Den tredje var Sofie Tolstrup fra Øster Tørslev, som har angivet Boghandelen i Åkirkeby som adresse. Hun var søster til Laurs og Søren Tolstrup, som begge efter højskoleopholdet blev gårdmænd herovre, idet de blev gift med en datter fra deres respektive gårde, Strangegård i Klemensker og Dalegård i Nyker.

Det er i øvrigt nogle af de samme piger, der en søndag var taget på udflugt til Randkløveskår og blev fotograferet dér. Se billedet side 124.



højskoler, er det overvejende sandsynligt, at Bornholms Højskole ikke gik glip af noget. Selvom situationen eventuelt havde været en anden, f.eks. at bevægelserne ingen højskoler havde haft, var de næppe kommet i noget stort tal alligevel.

En nærmere undersøgelse af familieforholdene for disse elever viser, at de i hovedsagen kom fra andre kredse, end dem der kom på Bornholms Højskole. Af de i alt 97 elever på IMs højskoler, hvis hjemsteder alle er angivet - og dermed muligheden for nærmere undersøgelse - er der i 15 tilfælde forbindelser til Bornholms Højskole, i de fleste tilfælde ved at faderen havde været elev, i andre tilfælde, at søskende havde været elever, eller at de blev gift med en tidligere elev. I alle de andre tilfælde ser de ud til at være fra andre kredse.

Det samme gør sig gældende med dem, der tog til LMs højskole. Af dem er der 71, hvis hjemsted er angivet, 40 mænd og 31 kvinder. Af dem er der i 12 tilfælde på samme måde forbindelse til Bornholms Højskole. For fem familier kan man sige, at de, efter at LMs højskole blev oprettet, har "skiftet" til denne. Også her ser de resterende ud til at tilhøre andre kredse.

Med den begrænsede forbindelse, der var mellem disse retninger og højskolen, kan man sige, at skolens første formand, Markus Hansens, indstilling om, at højskolen var for alle, og at man derfor ikke skulle markere det grundtvigske alt for stærkt, i nogen grad havde båret frugt. Der var elever imellem i de første år, som var eller senere blev knyttet til de omtalte retninger. Og der har også været folk, der blev baptister eller gik ind i pinsemenigheden.

Efterhånden som traditionen blev indarbejdet, ser det dog ud til, at de ikke kom mere.

Som påpeget kan det dog ikke med nogen rimelighed hævdes, at deres udebliven var årsag til tilbagegangen i elevtal efter de første relativt gode 35 år. Og som tallene har vist, kan det heller ikke uden videre hævdes, at nedgangen skyldtes, at de unge i særligt stigende grad tog andetsteds hen på højskole.

Som vi før har set, var der på landsplan en generelt nedadgående tendens allerede fra omk. 1920, og da man nåede frem til tiden efter 2. verdenskrig, var man nær ved en halvering af det højeste elevtal fra 25 år før. Derefter gik det så opad igen.

Om hele dette spørgsmål må man derfor konkludere, at det først og fremmest er denne udvikling, der er årsagen til Bornholms Højskoles vanskeligheder fra begyndelsen af 1930-erne og fremefter. Som en lille højskole, der var helt afhængig af opbakning fra lokalsamfundet, var den i en særligt udsat position. Dens vanskeligheder kom først og fremmest af, at samme lokalsamfund åbenbart ikke følte, det havde brug for den mere. Det er let at se i dag, men alting

tyder på, at denne situation og hele dens årsagsforhold kun i ringe grad blev erkendt dengang.

Hvilke navne havde de bornholmske elever?

Som et lille kuriosum vil vi til allersidst se på, hvad de bornholmske elever hed; dog kun de hyppigst forekommende af sidste efternavn og første fornavn.

Som tidligere anført (side 222) var der, når "gengangerne" er trukket fra, 2344 bornholmske elever, og de viste sig at fordele sig på 178 forskellige efternavne.

Ikke særligt overraskende viste det sig, at Kofoed (i alle tre staveformer) var førende med 235 navne, svarende til 10%, men det var tæt fulgt af Hansen med 219, svarende til godt 9%.

Nedenfor anføres en liste over de 20 hyppigst forekommende efternavne, samt deres procentvise andel af det samlede antal - afrundet til hele tal. Ligesom for Kofoed er der ikke skelnet mellem forskellige staveformer, f.eks. ch i stedet for k, etc.

1. Kofoed	235	10%
2. Hansen	219	9%
3. Jensen	186	8%
4. Pedersen, Petersen.....	104	4%
5. Nielsen	99	4%
6. Andersen.....	78	3%
7. Olsen.....	75	3%
8. Dam	73	3%
9. Munch	69	3%
10. Ipsen	66	3%
11. Larsen	47	2%
12. Jørgensen.....	41	2%
13. Westh	41	2%
14. Svendsen	38	2%
15. Madsen.....	34	1%
16. Schou	32	1%
17. Mogensen.....	29	1%
18. Funch.....	29	1%
19. Mortensen.....	27	1%
20. Sonne	24	1%
<hr/>			
I alt	1546	66%

De resterende 798 fordeler sig således på 158 forskellige navne, hvilket giver et gennemsnit på 5.

Af det første fornavn er kun opgjort de to hyppigst forekommende for begge køn. For mændene ligger Hans i toppen med 137 fulgt af Jens med 73. For pigerne er det hyppigst forekommende Anna eller Anne med 75 og Marie med 65.

Bornholms Højskoles elever 1893-1953

Antal elever fra Bornholm og „ovrefra“ på de enkelte hold

Vinterholdene 1893-1922:				Sommerholdene 1894-1923:			
Skoleår	Bornholm	„Ovrefra“	I alt	Skoleår	Bornholm	„Ovrefra“	I alt
93	32	0	32	94	21	2	23
94	32	2	34	95	31	4	35
95	30	1	31	96	20	1	21
96	22	2	24	97	21	4	25
97	39	1	40	98	26	3	29
98	19	1	20	99	18	3	21
99	27	0	27	00	26	5	31
00	23	5	28	01	20	1	21
01	35	4	39	02	26	1	27
02	33	1	34	03	28	3	31
03	35	0	35	04	29	1	30
04	25	0	25	05	21	4	25
05	32	1	33	06	19	2	21
06	25	0	25	07	17	4	21
07	26	6	32	08	22	5	27
08	22	1	23	09	24	4	28
09	20	3	23	10	21	12	33
10	19	7	26	11	24	5	29
11	26	2	28	12	19	9	28
12	24	7	31	13	16	13	29
13	26	6	32	14	22	11	33
14	26	1	27	15	32	4	36
15	31	4	35	16	25	3	28
16	27	1	28	17	31	5	36
17	37	3	40	18	26	3	29
18	37	3	40	19	31	8	39
19	26	9	35	20	10	3	13
20	25	0	25	21	16	10	26
21	22	6	28	22	15	7	22
22	29	6	35	23	8	2	10
I alt	832	83	915	I alt	665	142	807
Gennemsnit:			30,5	Gennemsnit:			26,9

Elevholdene 1923-53

Vinterholdene 1923-52:				Sommerholdene 1924-53:			
Skoleår	Bornholm	„Ovrefra“	I alt	Skoleår	Bornholm	„Ovrefra“	I alt
23	31	5	36	24	29	13	42
24	26	5	31	25	32	9	41
25	28	2	30	26	17	13	30
26	18	6	24	27	17	10	27
27	18	2	20	28	14	7	21
28	22	0	22	29	28	4	32
29	20	5	25	30	18	8	26
30	19	3	22	31	19	4	23
31	15	2	17	32	15	3	18
32	16	2	18	33	11	6	17
33	21	2	23	34	17	2	19
34	13	4	17	35	4	4	8
35	14	0	14	36	11	4	15
36	17	3	20	37	15	0	15
37	20	2	22	38	8	1	9
38	13	0	13	39	7	1	8
39	15	2	17	40	27	1	28
40	26	1	27	41	27	1	28
41	25	2	27	42	0	0	0
42	21	2	23	43	7	0	7
43	16	1	17	44	12	1	13
44	28	3	31	45	20	1	21
45	12	4	16	46	8	4	12
46	6	0	6	47	1	14	15
47	10	6	16	48	2	13	15
48	7	1	8	49	1	9	10
49	6	5	11	50	4	6	10
50	8	3	11	51	3	4	7
51	12	11	23	52	2	10	12
52	6	7	13	53	2	7	9
I alt	509	91	600	I alt	378	160	538
Heraf piger	6	10	16				
Gennemsnit:			20	Gennemsnit:			17,9

Bornholms Højskoles elever 1893-1953

Antal elever i 10-års perioder

Vinterholdene 1893-1952:				Sommerholdene 1894-1953:			
Skoleår	Bornholm	„Ovrefra“	I alt	Skoleår	Bornholm	„Ovrefra“	I alt
93-02	292	17	309	94-03	237	27	264
03-12	254	27	281	04-13	212	59	271
13-22	286	39	325	14-23	216	56	272
23-32	213	32	245	24-33	200	77	277
33-42	185	18	203	34-43	123	14	137
43-52	111	41	152	44-53	55	69	124

De bornholmske elevers aldersfordeling i 10-års perioder

Vinterholdene										
Periode / Alder	-16	17	18	19	20	21-22	23-24	25-	uopl.	I alt
1893-1902	28	43	46	36	34	46	25	32	2	292
1903-12	13	21	44	63	50	38	15	10		254
1913-22	8	33	59	80	46	31	23	6		286
1923-32	4	16	61	53	31	27	15	6		213
1933-42	9	20	40	36	25	30	11	13	1	185
1943-52	3	12	29	25	18	9	8	7		111
Sommerholdene										
Periode / Alder	-16	17	18	19	20	21-22	23-24	25-	uopl.	I alt
1894-1903	28	33	45	37	23	35	13	22	1	237
1904-13	11	16	44	48	34	27	18	12	2	212
1914-23	9	36	64	41	31	23	7	4	1	216
1924-33	4	20	87	44	26	16	2	0	1	200
1934-43	8	17	48	27	11	7	4	1		123
1944-53	3	5	28	6	11	2	0	0		55

Noter:

Forkortelser i noterne:

Bhs. Td.	Bornholms Tidende
Bhs. Avis	Bornholms Avis
Bhs. Amtstd.	Bornholms Amtstidende
Rtk.	Rytterknægten
K.H. Kofoed	K.H. Kofoed: Bornholms politiske Historie
Kofoed	J. Bidstrup: Stamtavle over Familien Kofoed
Jochum.	Stamtavle over Familien Jochumsen
Blem-Sl.	Stamtavle over Familien Blem
Lauegd.	Lauegaards-Familien
Østerl-Sl.	V. Svendsen: Østerlarsker Slægter
LB.	"Sladrebogen" - Ernst G. Olsen: Landbrugets Biografier
H.Rosendal	H. Rosendal: Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler
DDF 100 år	Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar
DHF 44	Danmarks Folkehøjskole 1844-1944

Højskolens elever 1893-1953 i tal

1. Fra andre kilder har vi kendskab til to personer, som omtales som elever, men ikke er indført i protokollen. Det skyldes formentlig, at de samtidig med at være elever også var tjenstgørende enten på skolen eller privat hos forstanderen. Der har i tidens løb formentlig været flere af denne kategori, men vi ved intet om hvor mange. Der er også nogle få elever, som havde friplads, fordi de under opholdet også havde noget undervisning, således gymnastik og husflid, men de er indført i protokollen.
2. De statistiske tal for Bornholm er for de flestes vedkommende hentet fra Trap: DANMARK, samt fra det statistiske afsnit i landboforeningens jubilæumsbog fra 1958.
3. DFH 44, side 338; Thomas Rørdam: anførte værk side 71. Hvor intet andet er anført er oplysningerne om forholdene på landsplan hentet fra dette sidstnævnte værk, specielt siderne 72, 86-87, 92 og 105.
4. Grundlaget for disse tal er nogle "befolkningspyramider" i artiklen om Danmark i Gyldendals Leksikon, 1977, bind 2, side 312 - samt tabel over alderssammensætningen af Danmarks befolkning 1951 i Dansk Konversations Leksikon 1955, artiklen aldersfordeling, bind I, side 51.
5. Udviklingen kan aflæses af opgørelser over elevtilslutningen på de forskellige højskoler i DDF 100 år, bind II, side 440 ff.
6. 4. udgave, 1921.
7. Min mor, som stammede fra Olsker, har fortalt, at når talen i hendes barndom faldt på

- højskolen, var det i reglen Haslev Højskole, der nævntes.
8. Efter Trap: DANMARK, 4. og 5. udgave.
 9. Under den bearbejdning af dataene, der fulgte af overførslen til database, viste det sig, at en del af disse 17-årige var angivet at være 18 år i protokollen. På den måde blev der altså en del flere 17-årige i 2. omgang. I enkelte tilfælde var der større afvigelser mellem protokollen og andre kilder.
 10. DFH 44, side 339.
 11. Anførte blad 1907, spalte 487-488.
 12. Ændringen har jeg hørt omtalt af en historiestuderende på en højskolehistorisk konference, men har ikke kunnet finde den bekræftet i den gængse højskolehistoriske litteratur.
 13. De nødvendige tal har kunnet stykkes sammen fra Trap: DANMARK og det i kildefortegnelsen nævnte lignende værk ved Daniel Bruun. Af sidstnævnte værk ses det, at Hasle købstads landdistrikt og det tilsvarende for Allinge-Sandvig også er medregnet i statistikken, men da der i det førstnævnte ingen landbrug er og i det andet kun er angivet 3, så er der her set bort fra disse.
 14. Hartkornsansættelsen er i langt de fleste tilfælde hentet fra det nævnte værk af Ernst G. Olsen, "sladrebogen". I nogle få tilfælde, hvor en gård senere er udstykket eller nedlagt, er ansættelse taget efter Trap: DANMARK, 1. udgave, hvor der til sidst i bogen er en liste over alle gårdene. For nogle mindre ejendomme, hvor kun arealet kendes, er hartkornet sat efter skøn ved sammenligning med gårde i nabolaget.
 15. Fra det nævnte værk: DANMARK - Land og Folk, ved Daniel Brun, 1921, hvor gårde og huse er udførligt opregnet for de enkelte sogne. For Pedersker og Poulsker er der imidlertid et par regne- eller trykfejl, der giver en difference fra det samlede antal på 9. Disse 9 er her lagt til gruppen på 1-2 tdr. hrtk., eftersom optællinger i LB tyder på, at det er der, de mangler. I statistikken opererer man i øvrigt med ejendommene på 4-12 tdr. hartkorn, som én gruppe. Opdelingen i 2 grupper i dette og i det tilsvarende skema for 1923-53 beror på optællinger i "sladrebogen" med korrektion for udstykkede gårde i dette.
 16. Foruden "sladrebogen" har der kunnet drages nytte af en lang række stamtavler. Heraf har de værdifuldeste været Laegaards-Familien, sidst udsendt i 1982, Stamtavle over Familierne Jochumsen og Schou m.v., 1921, Stamtavle over Familien Blem, og V. Svendsen: Østerlarsker Slægter. Men også en lang række andre utrykte stamtavler i lokalsamlingen på Bornholms Centralbibliotek har været til betydelig nytte.
 17. Del-undersøgelsen blev foretaget på grundlag af stamtavlen over Laegaards-Familien og offentliggjort i årsskriftet for 1988.